

ΑΝΑΣΗΜΑΣΙΟΔΟΤΗΣΕΙΣ & ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑΤΑ «ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ» ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

**Σοφία Θεοδωράκη, Αλέξης Ιωάννου, Δόμνα Κατσάνη, Εύα Καραγκιοζίδου,
Ηλιάνα Κέλλα, Βερίνα Μυροφορίδου, Εύα Παπατζανή, Ελένη Πλουμίδα,
Βίκυ Πολυχρονοπούλου, Αντώνης Τσιλιγιάννης, Μάρθα Φωτιάδου, Κάτια Χάγιου,
Δημοσθένης Χούπας**

Σπουδαστές του μαθήματος Θέματα Αστικού Σχεδιασμού ΔΜΠΣ ΕΜΠ

Διδακτική ομάδα μαθήματος: Ντίνα Βαΐου, Μαίρη Μαντουβάλου, Μαρία Μαυρίδου, Θάνος Παγώνης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αφορμή για την εισήγηση αυτή αποτέλεσε μια επίκαιρη συζήτηση ανάμεσα σε συν-σπουδαστές του μαθήματος «Θέματα Αστικού Σχεδιασμού» του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Πολεοδομίας και Χωροταξίας του ΕΜΠ. Το περιεχόμενο της συζήτησης είχε ως αντικείμενο την ανάκληση διακριτών επίμαχων διακυβευμάτων και ανασηματοδοτήσεων του σχεδιασμού στην πόλη της Αθήνας.

Οι θραυσματικοί προβληματισμοί που παρατίθενται σκοπό έχουν την ανάδειξη ενός εντοπισμένου μωσαϊκού που συνθέτει ένα μελλοντικό παλίμψηστο· κατ' ουσίαν την δημιουργία ενός κατόπλου συλλογής όλων των χαρακτηριστικών της καταγιστικής υπέρ-νεωτερικής πραγματικότητας που διαμορφώνει και μεταλλάσσει με εξτρεμιστικά βίαιο τρόπο (άμεσα ή έμμεσα) την έννοια του 'κατοικείν' του άστεως σήμερα.

Οι μετέωρες συνθήκες που επικρατούν στην πρωτότυπη (μη πλασματική) πραγματικότητα γύρω μας, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις να αντιληφθούμε συλλογικά θέματα που εκ πρώτης όψεως φαίνονται ασύνδετα μεταξύ τους διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια ενιαία πλατφόρμα άρθρωσης της σκέψης, του λόγου μας και κατ' επέκταση ανατροπής.

Οι ανασηματοδοτήσεις και τα διακυβεύματα στην συγκυρία αυτή των έντονων μεταλλαγών στα «κοινά», κατ' επέκταση το δικαίωμα στην πόλη, όχι μόνο στο κοινό συμφέρον αλλά και στα επιμέρους ζητήματα των χώρων εργασίας, κατοικίας και του δημόσιου χώρου, αναδεικνύονται ως τόποι πολλαπλών μεταλλαγών. Γι αυτό τον λόγο επεξεργαστήκαμε την ανάγκη ύπαρξης υποτυπωδών ενοτήτων, με σκοπό την καλύτερη οργάνωση, παρουσίαση και κατανόηση της στοχοθεσίας μας.

Λέξεις κλειδιά: δικαίωμα στην πόλη, σχεδιασμός, κοινά

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Δυο λόγια για το μάθημα¹

Το μάθημα στηρίζεται στην παραδοχή, ότι ο όρος *αστικός σχεδιασμός* αντιστοιχεί σ' ένα μεγάλο φάσμα παρεμβάσεων στον αστικό χώρο, που αναφέρονται σε διάφορες κλίμακες του, έχουν πολύ διαφοροποιημένους στόχους και κινητοποιούν μέσα, φορείς και ενδιαφερόμενους που δεν ορίζονται μόνο θεσμικά, αλλά και αναδύονται δυναμικά μέσα

¹ Διδακτική ομάδα

από *ad hoc* καταστάσεις. Το πεδίο μάλιστα γίνεται πιο πολύπλοκο ή/και, συχνά, αμφίσημο με την κρίση, μετά το 2008, που έφερε στο προσκήνιο τα νέα φαινόμενα «αστικής συρρίκνωσης», αλλά και λειτούργησε ως καταλύτης για την ανάδυση νέων συλλογικοτήτων και πρακτικών για τον αστικό χώρο, που εκφεύγουν από τους καθιερωμένους ορισμούς και ταξινομήσεις.

Σ' αυτό το πλαίσιο το μάθημα έχει ανιχνευτικό χαρακτήρα. Αποσκοπεί να προβληματίσει αλλά και να εισάγει τους σπουδαστές και τις σπουδάστριες στα εργαλεία παρατήρησης του αστικού γίνεσθαι, σε άμεση αναφορά με τις θεωρίες που καθοδηγούν τους σχεδιασμούς, αλλά και τη γενεαλογία τους. Στόχος είναι να συγκροτηθεί η προηγούμενη γνώση και εμπειρία και να χαραχθεί ένας 'δρόμος', μια μέθοδος που θα συνδυάζει τις εννοιολογικές/θεωρητικές προσεγγίσεις, με πρακτικές για τη σταδιακή διείσδυση στο πεδίο έρευνας που επιλέγεται. Τα τελευταία τρία χρόνια δίδεται έμφαση στις ανακατατάξεις που σημειώνονται στην Αθήνα και ιδιαίτερα στο κέντρο της.

Ο ανιχνευτικός χαρακτήρας ενισχύεται με την οργάνωση σεμιναρίων/συζητήσεων για τα κεντρικά θεωρητικά ζητήματα που θέτει το μάθημα. Αυτά συντονίζονται συλλογικά από ομάδες που συγκροτούνται πρωτοβουλιακά με κριτήριο τη συνάφεια των θεμάτων που επεξεργάζονται. Με την ίδια μέθοδο της συζήτησης, στη βάση των ατομικών θεμάτων έγινε και η επεξεργασία της εισήγησης για το συνέδριο. Η προτροπή εκ μέρους της διδακτικής ομάδας να συνθέσουν τις εργασίες τους σε κοινή εισήγηση όσοι και όσες το επιθυμούσαν, βασίζεται στην εκτίμηση ότι αυτές διαπραγματεύονται αρκετά από τα θέματα που ούτως ή άλλως απασχολούν το σχεδιασμό -και όχι μόνον- σήμερα, με μια σαφή διάθεση επισήμανσης νέων όψεων και σε ένα πνεύμα επανεξέτασης διαφόρων κυρίαρχων -ή και κριτικών- θεωρητικών προσεγγίσεων.

Θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς: «δικαίωμα στην πόλη», «σχεδιασμός», «κοινά»²

Ζούμε σε μια εποχή ομογενοποιητικής φαντασμαγορίας όπου τα ιδανικά των ανθρώπινων δικαιωμάτων έχουν βρεθεί στο προσκήνιο, τόσο από πολιτική όσο και από ηθική άποψη. Οι έννοιες που υπερισχύουν είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους ατομικιστικές και ως τέτοιες δεν αμφισβητούν με κανένα τρόπο την ηγεμονεύουσα, νεοφιλελεύθερη λογική ή τις νεοφιλελεύθερες μεθόδους «νομιμότητας» και «κρατικής» δράσης.

Όταν ο Lefebvire στα τέλη της δεκαετίας του '60 έγραφε για το δικαίωμα στην πόλη, το έθετε υπό την προοπτική μιας διαφορετικής αστικής συνθήκης, πέρα από την απλή διατύπωση του αιτήματος για γενικευμένη προσβασιμότητα στα αγαθά και τις υπηρεσίες που προσφέρει η πόλη. Γι αυτό και στο κείμενο του επέμενε στην ανάδειξη της πόλης ως έργο. Η κοινωνική αλλαγή δεν μπορεί παρά να ενσωματώνει όλα τα δικαιώματα των ατόμων και ιδιαίτερα το δικαίωμα στην διαφορά, δηλαδή το δικαίωμα να μην ταξινομείται- τοποθετείται κανείς σε κατηγορίες που συγκροτούνται από τις ομογενοποιητικές δυνάμεις του καπιταλισμού επιτρέποντας την κοινωνική διάκριση.

Σύγχρονοι Μαρξιστές διανοητές, μεταξύ άλλων και ο David Harvey, τα τελευταία χρόνια ανέδειξαν τη σχέση μεταξύ αστικοποίησης και καπιταλισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, διατυπώνεται ότι η υπεράσπιση του δικαιώματος στην πόλη σημαίνει την αμφισβήτηση του καπιταλιστικού ελέγχου πάνω στην σχέση παραγόμενης υπεραξίας και αστικοποίησης, καθώς και τη δυνατότητα για εκδημοκρατισμό της ίδιας της συνθήκης αστικότητας. Δηλαδή τη διεκδίκηση ενός είδους εξουσίας διαμόρφωσης των τρόπων με τους οποίους οι πόλεις ανακατασκευάζονται ξανά και ξανά.

Στις μέρες μας η ανοικτότητα των 'κοινών' δεν είναι δεδομένη. Οι πλατειές, οι δρόμοι είναι επιφανειακά- φαντασιακά ελεύθεροι για όλους. Αφού emπίπτουν στην

² Χούπας Δημοσθένης

κανονικοποίηση την πραγματοποίηση και την συστηματοποίηση θεσμών, ρυθμίσεων, παντός τύπου ιδιωτικοποιήσεων, αναπλάσεων με στόχο την απολύμανση και τον εξευγενισμό σύμφωνα με τις νόρμες από τις οποίες διέπονται. Πολλές μορφές δημοσίων αγαθών, όπως η εκπαίδευση, η ελεύθερη γνώση, ο πολιτισμός, οι φυσικοί πόροι, οι αυθόρμητες Πολιτικές δράσεις από τα κάτω, δέχονται επίθεση μέσω της απαξίωσης και της εμπορευματοποίησής τους.

Η Μητρόπολη πλέον, αποτελεί ένα τεράστιο «κοινό» που δημιουργείται από τη συλλογική εργασία και στην περίπτωση αυτή, το δικαίωμα χρήσης αυτού του «κοινού» θα πρέπει να παραχωρηθεί σε όλους όσους συμμετείχαν στη δημιουργία του. Σε αυτή την περίπτωση που ο αστικός χώρος παράγεται ή μεταλλάσσεται κυρίως μέσω του σχεδιασμού, το δικαίωμα στην πόλη υλοποιείται μόνο για τις ομάδες που έχουν την δυνατότητα ή την πρόσβαση να εκφραστούν 'σχεδιαστικά'. Ο σχεδιασμός ως κανονιστικό εργαλείο μετασχηματισμού των κοινών αποτελεί πιθανόν ένα συμπτυκνωμένο σύνολο κοινωνικών πρακτικών που λειτουργεί βάσει ενός πλέγματος κανόνων, μορφώνοντας έτσι ένα κλειστό- αυτό-αναφορικό σύστημα, ένα θεσμό. Από την άλλη πλευρά, ο μη θεσμοποιημένος σχεδιασμός, αποφορτισμένος από την απουσία της βεβαιότητας, αντιμετωπίζει τον εαυτό του ως την λύση του προβληματισμού- προβλήματος πειραματικά και εκ των έσω, όχι αποστασιοποιημένα. Σε αυτή την περίπτωση τα προϊόντα προκύπτουν μέσα από την διαδικασία της ποίησης, διασφαλίζοντας την ύπαρξη του πλαισίου της πόλης- έργου. Η θεώρηση του σχεδιασμού ως αναπαραστατικού και κανονιστικού εργαλείου δίνει το έναυσμα της αμφισβήτησης του επίσημου σχεδιασμού προς αναζήτηση εναλλακτικών, μη διαμεσολαβημένων μοντέλων παραγωγής χώρου.

2. ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΗΜΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Εισαγωγή

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μια καταγραφή των κυρίαρχων τάσεων του επίσημου πολεοδομικού σχεδιασμού, όπως αυτός προωθείται στην περίοδο της κρίσης, αλλά και στα εργαλεία και το λόγο που χρησιμοποιεί έτσι ώστε να εγείρει το ενδιαφέρον, να γίνει θεμιτός, να ριζώσει ως προοπτική και τελικά να αξιωθεί ως συλλογικό όραμα. Συγχρόνως παρακολουθώντας την διαδικασία που αναπτύσσει ο επίσημος σχεδιασμός, αναδύονται αντιφάσεις και κάθε φορά προκύπτουν τα ίδια ερωτήματα. Ποιός χώρος γίνεται αντικείμενο του επίσημου πολεοδομικού σχεδιασμού, από ποιόν και για ποιούς τελικά; Σε αυτό το πλαίσιο, και στην παρούσα χρονική και κρίσιμη περίοδο υπάρχουν περιθώρια για κοινή δράση όπου ο χώρος - αντί να αναμένεται ως έτοιμο προϊόν - διεκδικείται και συνδιαμορφώνεται από τα υποκείμενα που τον παράγουν.

Οι περιφράξεις και οι ρωγμές³

Τον Φεβρουάριο της χρονιάς που διανύουμε, ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού *Rethink Athens*. Στις πρώτες γραμμές του κειμένου που αναλαμβάνει να εξηγήσει το όραμα, του έργου σημειώνεται: «(...) η πόλη θα ξανακερδίσει τον δημόσιο χώρο της και θα αποτελέσει ένα ξεχωριστό χώρο συνάντησης για πολίτες από όλες τις γειτονίες: το πρωί για την οικονομική και εμπορική δραστηριότητα και το βράδυ για την ψυχαγωγία και το δημιουργικό ελεύθερο χρόνο». Γίνεται κατανοητή η έμφαση του εγχειρήματος ως προς τον εμπορικό χαρακτήρα, ωστόσο δεν γίνεται

³ Εύα Καραγκιοζίδου

κατανοητός ο λόγος που η πόλη έχει απολέσει το δημόσιο χώρο της. Το κείμενο κλείνει με ένα κάπως δυσνόητο σύνθημα για τους 'πολίτες από όλες τις γειτονιές': «Η Αθήνα θέλει και μπορεί να ζήσει τη νέα μητροπολιτική της κεντρικότητα». Γιατί θέλει τώρα; Γιατί μπορεί τώρα; Και κυρίως γιατί η «νέα μητροπολιτική κεντρικότητα» είναι προτεραιότητα τώρα;

Τώρα, η οικονομική, κοινωνική, ανθρωπιστική κρίση μοιάζει να είναι μια ευκαιρία για κάθαρση και πρόοδο. Σημαντικό εργαλείο, αν όχι κυρίαρχο, είναι ο πολεοδομικός σχεδιασμός μέσω του οποίου εφαρμόζονται πολιτικές. Οι εξαγγελόμενοι αστικοί χώροι υπόσχονται την επανάκτηση των κοινών αλλά και την ανταγωνιστικότητα, την ασφάλεια των δημόσιων χώρων αλλά τελικά μάλλον τον αποκλεισμό ανεπιθύμητων κοινωνικών ομάδων, την ανάπλαση υποβαθμισμένων περιοχών χωρίς όρους που παρεμπιπτόντως οδηγεί σε αύξηση της αστικής γαιοπροσόδου δίχως όρια, τις πράσινες διαμορφώσεις όταν την ίδια στιγμή, κάπου αλλού περιφράσσονται χιλιόμετρα αιγιαλού. Τελικά ως βιωμένοι χώροι, δεν αφορούν τους πολίτες από όλες τις γειτονιές, αντίθετα, τείνουν να αποκλείουν, να περιφράσσουν, να εξωθούν, αλλά αυτό δεν διατυπώνεται ποτέ ευθέως.

Ο Massimo de Angelis σημειώνει πως εάν το κεφάλαιο περιφράσσει δεν μπορεί να το κάνει, παρά χρησιμοποιώντας ένα αντίστοιχο πεδίο λόγου. Ο λόγος αυτός όμως δεν είναι ευθύς αλλά θολός. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά «Ο λόγος των περιφράξεων (...) δεν πρέπει να αυτοπαρουσιάζεται ως μια αρνητική δύναμη που διαχωρίζει, ασκεί βία και αποδυναμώνει. Πρέπει, αντίθετα, να φοράει τον μανδύα της θετικής πρότασης, ενός οράματος για το μέλλον που έχει νόημα για ένα πλήθος συγκεκριμένων υποκειμένων». (De Angelis Massimo, 2013)

Εάν κάπως έτσι, εν συντομία, θίγονται οι αντιφάσεις στις οποίες πέφτει ο επίσημος σχεδιασμός, ποιός είναι τότε ο πολεοδομικός σχεδιασμός που επιθυμούμε; Η μαρξιστική κριτική για τον πολεοδομικό προγραμματισμό και σχεδιασμό ακολουθεί δύο κατευθύνσεις: Στην πρώτη, ο πολεοδομικός προγραμματισμός, όσο προοδευτικός κι αν είναι, θεωρείται πως δεν μπορεί παρά να υπηρετεί το κεφάλαιο και τις επιδιώξεις του κράτους και τελικά να δημιουργεί την ψευδαίσθηση ενός «φιλόανθρωπα» σχεδιασμένου αστικού περιβάλλοντος που αποκρύπτει τα πραγματικά αίτια της κρίσης στην πόλη. Η δεύτερη κατεύθυνση συνεχίζει να υποθέτει πως η οργάνωση της πόλης εξαρτάται από την κυριαρχία του κεφαλαίου, με τη διαφορά όμως ότι πιστεύει πως σε αυτό υπάρχουν αντιφάσεις, ρωγμές και δυνατότητες αλλαγών στον πολεοδομικό σχεδιασμό προς όφελος χαμηλών και χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων και ομάδων. Αυτές προκύπτουν από συγκρούσεις σε θεσμικό επίπεδο αλλά - και κυριότερα - από τις κινητοποιήσεις και τους αγώνες αυτών που υπόκεινται στους πολεοδομικούς μετασχηματισμούς και αλλαγές, δηλαδή των πολιτών (Βαΐου & Χατζημιχάλης, 2012). Αυτή η δεύτερη κατεύθυνση φαίνεται να δίνει προοπτική για ταξικές προσεγγίσεις στο σχεδιασμό της πόλης, ικανή να δημιουργήσει χώρους που αφορούν και εμπλέκουν τους «πολίτες από όλες τις γειτονιές», μακριά από αφηρημένες και αντιφατικές πολεοδομικές αρχές.

Re-Rethink Athens: Σκέψεις για την οδό Πειραιώς (Παναγή Τσαλδάρη)⁴

Μέσα στο ζοφερό κλίμα που έχει διαμορφωθεί με την κατάρρευση της οικονομίας και των πολιτικών θεσμών, εμφανίζεται μια πληγωμένη Αθήνα σε κρίση. Οι συνέπειες του φαινομένου αποτυπώνονται στον ήδη απαξιωμένο δημόσιο χώρο και στα παρατημένα από φροντίδα κελύφη του κέντρου της πόλης, καταδικάζοντάς το σε μια ανεξέλεγκτη υποβάθμιση (Δραγώνας, 2011). Οι πυροσβεστικές πρωτοβουλίες για ανάσχεση του φαινομένου αυτού, λαμβάνονται καθυστερημένα και χωρίς να συνυπολογίζουν τα φλέγοντα προβλήματα και τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες που τα αντιμετωπίζουν

⁴ Αντώνιος Τσιλιγιάννης

(Μουτσόπουλος, 2008). Ο λόγος που οι στρατηγικές αναπλάσεων και μάρκετινγκ της πόλης αποτυγχάνουν, είναι ότι αντιπροσωπεύουν τις πρακτικές αυτών που βρίσκονται στην εξουσία, πλασάροντας έναν χώρο που μπορεί να λειτουργήσει αυθύπαρκτα και να χρησιμεύσει ως η βάση για τη διαχείριση μιας σειράς εξωτερικών σχέσεων που αποτελούνται από 'στόχους' ή 'απειλές'. Η αντιπρόταση που επιχειρείται εδώ, είναι οι τακτικές, δηλαδή ο τρόπος δράσης χωρίς δεδομένο χώρο, αλλά σε άμεση εξάρτηση με τον χρόνο. Ως αποτέλεσμα, οι τακτικές μπορεί να υστερούν σε νομιμοποίηση κι επιστημότητα, ώστε να αποτελούν ορατές αλλαγές στον αστικό ιστό, αλλά χαρακτηρίζονται ως 'η τέχνη των αδυνάμων', όντας εισβολή στο πεδίο δράσης των ισχυρών, με αξιοσημείωτα κοινωνικά αποτελέσματα (Debord, 1981).

Στα πλαίσια της εργασίας διερευνάται μια μεθοδολογία ανάκτησης της χαμένης κοινωνικής συνοχής, με άξονα τις τακτικές. Πεδίο της έρευνας αποτελεί μία από τις πιο παραμελημένες περιοχές των Αθηνών, το αρχικό τμήμα της οδού Πειραιώς. Οι βασικές κατευθύνσεις των προτάσεων επιχειρούν να συνομιλήσουν με τα διαχρονικά προβλήματα που υπάρχουν στην περιοχή και που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι αλλά και διάφορες χαρακτηρισμένες ως «ανεπιθύμητες» και ως «προβληματικές» ομάδες, χωρίς ωστόσο να απαντούν απαραίτητα αποσπασματικά στον κάθε έναν. Οι κύριοι άξονες έχουν να κάνουν με την ενίσχυση των δομών κοινωνικής μέριμνας, αλληλεγγύης και συνοχής, με την χωροθέτηση εμπορικών χρήσεων και την προστασία των μικροπωλητών και μικρεμπόρων, καθώς και με την εξωτερίκευση πολιτιστικών και κοινωνικών δράσεων. Ο τρόπος με τον οποίο υλοποιούνται οι προτάσεις είναι ανοικτός τόσο ως προς τη χρονική τους διάρκεια, όσο και ως προς το καθεστώς χωροθέτησής τους, με όλες τους να διακρίνονται από προσωρινό χαρακτήρα, μεταβαλλόμενη δομή, ακόμη κι εποχική λειτουργία. Βασικό κριτήριο αποτελούν η εθελοντική δράση αλλά συχνά και η διατήρηση του κριτηρίου ανωνυμίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θεωρείται ότι ο αστικός σχεδιασμός θα μπορούσε να έχει έναν ρόλο τέτοιον, ώστε να ανατρέψει τη σημερινή εικόνα, συνυπολογίζοντας όλες τις ομάδες που κατοικούν και δραστηριοποιούνται στην πόλη.

Η κρίση ως αρωγός του κυρίαρχου οράματος: η περίπτωση του Φαληρικού μετώπου⁵

Η συνθήκη της παγκοσμιοποίησης και η οικονομική κρίση θέτουν πιο καιρία από ποτέ τη συζήτηση για το αστικό τοπίο. Οι παράγοντες που συν-διαμορφώνουν την πόλη αναζητούνται σε διαδικασίες, οι οποίες υπαγορεύουν μια κυρίαρχη-παγκόσμια στρατηγική για τον αστικό δημόσιο χώρο. Η πράξη του αστικού σχεδιασμού έχει μεταλλάξει τους στόχους και τα εργαλεία της για να διευκολύνει την επιδίωξη της αστικής ανταγωνιστικότητας και την προσέλκυση επενδυτικού κεφαλαίου. Ο επίσημος σχεδιασμός την περίοδο της κρίσης, οραματίζεται τρόπους με τους οποίους υποβαθμισμένες περιοχές μετασηματίζονται σε ελκυστικά-ανταγωνιστικά κέντρα εξειδικευμένης κατανάλωσης, προσελκύοντας με αυτό τον τρόπο είτε επισκέπτες, είτε νέους κατοίκους, ως πελάτες-καταναλωτές των υπηρεσιών τους (Βρυχεία 2004).

Ο Φαληρικός όρμος έχοντας γνωρίσει φάσεις αίγλης στη σύγχρονη πολεοδομική ιστορία της Αθήνας διαμορφώθηκε για τους Ολυμπιακούς αγώνες χωρίς στρατηγική για μελλοντική χρήση. Στα πρόσφατα χρόνια αναδεικνύεται ως «νέα κεντρικότητα» υπερτοπικού χαρακτήρα εντός της μείζονος περιοχής της Αθήνας και διακυβευόμενο πεδίο τόσο για τη ζωή των κατοίκων όσο και για τη διεθνή προβολή της μεσογειακής πόλης, ενώ η σημερινή κρίσιμη πραγματικότητα βρίσκει την περιοχή σε κατάσταση 'έκτακτης' εντατικής ανάπτυξης. Τα ενδεχόμενα οφέλη από την ανάκαμψη στη συγκυρία

⁵ Βερίνα Μυροφορίδου

της κρίσης συστρατεύουν συμφέροντα και ευθυγραμμίζουν τη δράση τοπικών φορέων και επενδυτών. Δηλαδή, δημιουργούνται νέες δυναμικές στο σχεδιασμό του δημόσιου χώρου ‘αξιοποιώντας’ τη δημόσια περιουσία με τις τεχνικές προβολής της σύγχρονης πόλης διαμέσου της συνεργασίας μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Η Εθνική Λυρική σκηνή αποτελεί εικονικό κτίριο διεθνούς αρχιτεκτονικής εμβέλειας, δείγμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας λειτουργώντας παράλληλα ως ‘τοτέμ’ που συμβάλλει στη δημιουργία μίας νέας επιχειρηματικής παγκόσμιας ταυτότητας της πόλης.

Το όραμα που παρουσιάζεται στον κάτοικο, χρήστη του θαλάσσιου μετώπου, επιχειρεί να συνδέσει τη θεαματική εικόνα και το φαντασιακό ιδεώδες με την καταναλωτικά προκαθορισμένη χωρική εμπειρία. Το σκηνικό που αναπτύσσεται συνωμοτεί ουσιαστικά στην έκλειψη του δημόσιου χώρου και τη μετάλλαξη του σε ένα απολύτως εμπορεύσιμο και ελεγχόμενο προϊόν (Boyer 1992). Αυτό το προϊόν και το νέο πρότυπο ελεύθερου χρόνου το οποίο επιβάλλεται από τα πάνω, βρίσκεται σε αντιφατική σχέση τόσο με την πρόσληψη του νοήματος του χώρου, τις αισθητικές αξίες, τη συλλογική και ατομική μνήμη, όσο και με τις πρακτικές εκείνες, οι οποίες, καθώς αναπτύσσονται από τα κάτω, επιτρέπουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες να διεκδικούν και να οργανώνουν το δημόσιο χώρο ως ‘κοινό’ .

3. ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ‘ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ’

Εισαγωγή

Υιοθετώντας την παραδοχή ότι ο χώρος αποτελούσε ανέκαθεν διακύβευμα πολιτικό και αναγνωρίζοντας τη διαλεκτική που ενυπάρχει μεταξύ κοινωνικών και χωρικών σχέσεων, στην παρούσα ενότητα θα γίνει μία προσπάθεια να αποκρυσταλλωθούν οι κυρίαρχες αφηγήσεις που προωθούνται, και ως ένα βαθμό υλοποιούνται, για το κέντρο της πρωτεύουσας. Ταυτόχρονα, θα αναδειχθούν κάποιες αντιφατικές πλευρές των παραπάνω στρατηγικών σχεδιασμού, πλευρές που δε θα μπορούσαν παρά να συναντώνται στις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής.

Η κυρίαρχη εξουσία, εκ των πραγμάτων, κατέχει το προβάδισμα στην παραγωγή του χώρου. Οι πόλεις όμως, δεν αποτελούν ένα ομοιογενές πεδίο. Είναι οι τόποι όπου περικλείονται, αναδεικνύονται και ενίοτε ενισχύονται οι αισθητικές, ηθικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αντιθέσεις και συνθέσεις. Για το λόγο αυτό, η ομογενοποιητική φαντασμαγορία των επίσημων σχεδιασμών, αναπόφευκτα θα έρχεται σε σύγκρουση με τα υποκείμενα εκείνα που επιλέγουν να «διατηρήσουν την ταυτότητα του αντικειμένου, και τις ποικίλες του όψεις, επιμένοντας να έχουν αναφορά σε έναν κόσμο κοινό» (Αρεντ, 2008).

Οι χώροι (συν)εργασίας ως χώροι κοινοτήτων⁶

Ο αστικός χώρος της μεταβιομηχανικής μητρόπολης σκιαγραφείται από την ανατροπή της –δομημένης στη βάση του εργασιακού οκταώρου– καθημερινής ζωής και διαμορφώνεται από τη διάχυση των ατομικών χρόνων εργασίας στο 24ωρο, ενώ η συνεχής παρουσία νέων δυνατοτήτων συνδεσιμότητας ισχυροποιεί τις οριζόντιες σχέσεις των συντελεστών παραγωγής υλικών ή άυλων αγαθών (Bauwens, 2012).

Σε μια περίοδο αδιέξοδης λιτότητας και περιορισμένων διαθέσιμων πόρων, η μετάβαση σε ένα καθεστώς αυτο-απασχόλησης είναι συχνά αναγκαστική, ως αναζήτηση μιας εναλλακτικής λύσης στην ανεργία, σε ανεπαρκείς μισθούς, σωματικά ή πνευματικά ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας. Η λογική που περιγράφει τη νέα εποχή της ευέλικτης εργασίας έχει ως βάση της τη γνώση και απευθύνεται σε επαγγελματίες, κυρίως των λεγόμενων δημιουργικών επαγγελμάτων, που διαθέτουν το συνδυασμό δύο πραγμάτων:

⁶ Ηλιάννα Κέλλα

εξειδικευμένα προσόντα και υπολογιστή. Ο μητροπολιτικός χώρος είναι το πεδίο δράσης αυτών των εργαζομένων, οι οποίοι, κατέχοντας τις 'μηχανές' της σύγχρονης παραγωγής, διαμορφώνουν σημεία εν δυνάμει πραγμάτωσής της. Το ζητούμενο πλέον δεν είναι παρά η σύμπτωση, οι επιτυχείς συναντήσεις αυτών των μοναδικοτήτων μέσα στη μητρόπολη (Αντωνοπούλου, 2011).

Το αθηναϊκό αστικό κέντρο (Ομόνοια, Ψυρρή, Γκάζι, Κεραμεικός, Σύνταγμα), ξεκινά να φιλοξενεί χώρους που προσφέρονται για τέτοιες συναντήσεις, τους λεγόμενους *συνεργατικούς χώρους*. Εκεί, ανεξάρτητοι αλλά συνδεδεμένοι επαγγελματίες, συμπληρωματικών ή διαφόρων ειδικοτήτων, δουλεύουν χρησιμοποιώντας τις κοινές υποδομές που τους προσφέρονται, χτίζοντας μια σχέση συνεργασίας που βασίζεται στην εμπιστοσύνη, τον αντίστοιχο τρόπο σκέψης και σύστημα αξιών. Όπως υποστηρίζει η κοινότητα που δραστηριοποιείται σε έναν καινούριο τέτοιο χώρο στο Ψυρρή, «όλοι έχουν ως στόχο να ενεργοποιηθούν και να συνδυάσουν πόρους, υποστηρίζοντας και ενδυναμώνοντας νέες και υπάρχουσες πρωτοβουλίες, συμμετέχοντας και αλληλεπιδρώντας στην δημιουργία [ενός] 'οικοσυστήματος'» (www.emea.gr, 08/07/2013). Το ζήτημα που τίθεται είναι αυτό μιας νέας τυπολογίας χώρου που φαίνεται να αναδύεται μέσα από τέτοιου τύπου υβριδικές καθημερινότητες. Ο σχεδιασμός των χώρων που ζουν και εργάζονται όσοι υιοθετούν αυτή την τάση αναδύεται ως ένα νέο πεδίο προβληματισμού για τους σύγχρονους πολεοδόμους (Καλαντίδης, 2012).

Ο χώρος της μητρόπολης και τα κοινωνικά πρότυπα ως νέο έδαφος συσσώρευσης πλούτου - φαινόμενα *gentrification* στο κέντρο της Αθήνας⁷

Οι νέες εργασιακές συνθήκες που διαμορφώνονται στη μετα-βιομηχανική εποχή έχουν σαν αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων. Μια νέα μεσαία τάξη, αναφερόμενη ως *δημιουργική τάξη* (creative class) (Florida, 2002), επικεντρώνεται στο αστικό περιβάλλον του κέντρου λόγω ορισμένων χαρακτηριστικών όπως η πολυμορφία, η έντονη ζωή, η εύκολη πρόσβαση στους χώρους εργασίας και σε άλλες υπηρεσίες, συνεπικουρούμενων από τις χαμηλές αξίες γης και κατοίκησης που επικρατούν αρχικά. Σε μια διαρκή αναζήτηση του νέου, του διαφορετικού, του ιδιαίτερου, στρέφεται σε βιομηχανικές ή εργατικές συνοικίες υποβαθμισμένες και παραγνωρισμένες συνήθως μέχρι πρότινος. Καθώς εγκαθίσταται ή συχνάζει στις περιοχές αυτές συμπαρασύρει την εμφάνιση εκθεσιακών χώρων, καλλιτεχνικών εργαστηρίων ή τη διοργάνωση καλλιτεχνικών γεγονότων που δημιουργούν μια πολιτισμική αξία και ένα άυλο πολιτισμικό κεφάλαιο. Η νέα πολιτισμική εικόνα που επέφερε ο δημιουργικός τομέας αναδεικνύει μια δυναμική η οποία ελκύει μετέπειτα τα υψηλά εισοδήματα. Θέτει, έτσι, σε κίνηση την κυκλοφορία του κεφαλαίου στον αστικό χώρο. Το πολιτισμικό κεφάλαιο σταδιακά εμπορευματοποιείται προσδίδοντας στην περιοχή οικονομική αξία και προσελκύει το ενδιαφέρον της κτηματομεσιτικής αγοράς, η οποία διακρίνοντας δυνατότητες κέρδους, επενδύει στην περιοχή. Οι επενδύσεις έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της αξίας της γης εκτοπίζοντας εν τέλει τα ασθενέστερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα που προϋπήρχαν και επιφέροντας ριζικές αλλαγές στο χαρακτήρα της περιοχής.

Ιδιαίτερες τοπικές εκφάνσεις αυτών των φαινομένων παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια σε αρκετές περιοχές του κέντρου της Αθήνας παρουσιάζοντας μια δυναμική στο χώρο, ο οποίος 'ξανα-ανακαλύπτεται' και ακολούθως αναδιαμορφώνεται μέσα από επεμβάσεις ανάπλασης προκειμένου να αξιοποιηθεί. Στο Ψυρρή, στο Γκάζι, στον Κεραμεικό και το Μεταξουργείο το πολιτισμικό κεφάλαιο έχει διεισδύσει ελκύνοντας τη βιομηχανία της διασκέδασης και την επαναφορά της κατοικίας -υψηλότερων

⁷ Μάρθα Φωτιάδου

εισοδημάτων- στο κέντρο. Τα φαινόμενα αυτά δεν είναι στατικά αλλά διαχέονται στον αστικό ιστό μεταπηδώντας σε νέες περιοχές όταν οι προηγούμενες έχουν κορεστεί, όπως φαίνεται να συμβαίνει πιο πρόσφατα στα Πετραλώνα, τείνοντας να μετατρέψουν συνολικά το χώρο της πόλης σε ένα εν δυνάμει πεδίο παραγωγής κέρδους.

Ο δημόσιος χώρος ως διακόβευμα αντικρουόμενων συμφερόντων_ η περίπτωση των Πετραλώνων⁸

Ο δημόσιος χώρος, ιδιαίτερα στο κέντρο των πόλεων, γίνεται όλο και περισσότερο αντικείμενο αξιοποίησης-εκμετάλλευσης με βάση τα συμφέροντα και τις προτεραιότητες των εμπορικών επιχειρήσεων, της βιομηχανίας της ψυχαγωγίας και άλλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Εκδηλώνεται με ένταση η κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου αξιώματος η οποία αποτυπώνεται και στο θεσμικό πλαίσιο με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη δημιουργία του Ταμείου Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου. Στις σύγχρονες συνθήκες κρίσης, όπου το κεφάλαιο αναζητά νέες διεξόδους για κερδοφορία, ο δημόσιος χώρος ιδιωτικοποιείται με αποτέλεσμα να εντείνονται οι χωρικές και κοινωνικές ανισότητες στις πόλεις.

Στην περίπτωση των Πετραλώνων, οι αλλαγές στη γεωγραφία της περιοχής τις τελευταίες δεκαετίες, αφορούν τόσο στις παραγωγικές δραστηριότητες όσο και στη φυσιογνωμία του δημόσιου χώρου (Βουγιούκα & Μεγαρίδης, 2009). Η ιστορική βιομηχανική, εργατική συνοικία, έχει μετατραπεί σε μια γειτονιά με κύρια δραστηριότητα την ψυχαγωγία και ο δημόσιος χώρος αξιοποιείται εμπορικά. Οι άλλοτε ζωντανές πλατείες και δρόμοι που αποτελούσαν χώρο για τη συλλογική ζωή της γειτονιάς, έχουν καταληφθεί από τις επιχειρήσεις εστίασης και ψυχαγωγίας. Ο ζωτικής σημασίας, όχι μόνο για τη γειτονιά των Πετραλώνων αλλά και ευρύτερα, λόφος του Φιλοπάππου, εντάχθηκε στα σχέδια του κράτους για εκμετάλλευση και έγινε προσπάθεια να περιφραχθεί και να απομονωθεί από τη γειτονιά (Καριμαλή, 2007).

Οι κυρίαρχες, όμως αυτές τάσεις επιβολής των νόμων της αγοράς στη διαχείριση του δημόσιου χώρου (Μαντουβάλου & Μαυρίδου, 2006) και υποβάθμισης του συνολικού δημόσιου ελέγχου και σχεδιασμού, συγκρούονται με τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων. Οι κάτοικοι έχουν θέσει και διεκδικήσει πολλές φορές στην πράξη τις δικές τους προτεραιότητες σε σχέση με την ανάπτυξη της περιοχής τους. Συγκροτώντας μία από τις πρώτες λαϊκές συνελεύσεις γειτονιάς στην Αθήνα (τη λαϊκή συνέλευση κατοίκων των Πετραλώνων, του Κουκακίου και του Θησειού), έδωσαν αγώνα για τη διατήρηση της ελεύθερης πρόσβασης στις πλατείες, στα πεζοδρόμια και στο χώρο πρασίνου και περιπάτου του λόφου του Φιλοπάππου (λαϊκή συνέλευση Φιλοπάππου, 2007), όπως επίσης και για τη δημιουργία πάρκου στο χώρο της Κορεάτικης αγοράς. Οι κινητοποιήσεις αυτές για τον έλεγχο του δημόσιου χώρου της γειτονιάς από τους ίδιους του κατοίκους διαμορφώνουν μία εναλλακτική πρόταση για οικειοποίηση του χώρου που υπερβαίνει τους αποκλεισμούς και ενισχύει την κοινωνική συνοχή.

Νέο κυρίαρχο μοντέλο κατοίκησης στο κέντρο της πόλης_ Ζητήματα ανασφάλειας στο Μεταξουργείο- Κεραμεικό⁹

Στην περίοδο της κρίσης η εμπορική εκμετάλλευση του δημόσιου χώρου με τη ραγδαία εμφάνιση χώρων εστίασης και διασκέδασης, αποτελεί ένα μόνο στοιχείο από μία σειρά θεσμοθετημένων και συστηματοποιημένων παρεμβάσεων στο κέντρο πόλης και στην περιφέρειά του. Οι πρακτικές αυτές είναι παράλληλες ενός επίσημου σχεδιασμού που εξαγγέλλει το όραμα της μελλοντικής πόλης και την άμεση αναδιοργάνωση του αστικού

⁸ Κάτια Χάγιου

⁹ Σοφία Θεοδωράκη

με βάση ένα νέο σύστημα αξιών που προάγει την ασφάλεια επενδύσεων, ανάπτυξη, κινητοποίηση της αγοράς. Το όραμα αυτό αποκρίνεται στην κατασκευασμένη πραγματικότητα ενός παρηκμασμένου και κενού κέντρου πόλης, όπου η ανομία, η φτώχεια, η εγκληματικότητα, η βία, ως συστατικά της ίδιας ‘έμφυτης’ παθολογίας των κέντρων, έχουν βρει τόπο (Ζαραφονίτου, 1989), ενώ στη συγκυρία της κρίσης τα φαινόμενα εντείνονται (Ζαραφονίτου, 2013).

Συγκεκριμένα, στις γειτονίες Μεταξουργείου - Κεραμεικού, η ανάγκη για ασφάλεια και καλύτερο περιβάλλον κατοίκησης αποτελεί αίτημα κατοίκων που «για να μην πάρουν το... νόμο στα χέρια τους, παίρνουν τη γειτονιά τους» (Ευαγγελοδήμου, 2010), και αναμένουν την ιδιωτική πρωτοβουλία για την ‘αστική αναγέννηση’. Το φαινομενικά απόν κράτος πρωταγωνιστεί στη δρομολογημένη ‘ανάπτυξη’. Το μεταβαλλόμενο θεσμικό πλαίσιο σε συνθήκη κρίσης συνέβαλε στο κατ’ αντιστοιχία μεταλλασσόμενο αστικό τοπίο με την ένταξη ιδιωτικής επένδυσης στη διαδικασία fast track και τη χρηματοδότηση από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Jessica.

Έτσι, προωθείται ένα πρότυπο κατοίκησης, με ποιότητες προαστιακού χαρακτήρα στον πυρήνα της πόλης, ασφαλές, κανονικό, περιφρουρημένο. Οι δρόμοι φωτίζονται, επιτηρούνται, τα κτήρια αποπνέουν μία ‘αισθητική προμαχώνα’ (Davis, 2008), σύμφωνα με τις αρχές ενός αντιεγκληματογόνου και προληπτικού σχεδιασμού (Newman, 1973). Κατασκευάζεται ένα κέντρο απαλλαγμένο από την απειλή του Άλλου, του εισβολέα στην κανονικότητα, διαμορφωμένο με όλες τις λειτουργίες και ανέσεις που συνθέτουν ένα lifestyle και ένα αγοραίο χωρικό προϊόν, μην αφήνοντας περιθώρια καθημερινής διαπραγματεύσεως του χώρου. Το αίτημα ασφάλειας και η εμπορευματοποίησή του οδηγούν στον αστικό κατακερματισμό, ενώ οι δεσμοί κοινότητας και γειτονιάς, δεν τελούνται πλέον μέσα από δυναμικές κοινωνικές σχέσεις, αλλά από τη νομιμοποίηση μιας πρακτικής ‘ηθικού ελέγχου’.

Πιστεύεται δηλαδή -ακόμα και στη συγκυρία όπου η κατοικία αποτελεί απειλούμενο αγαθό- πως με τα εργαλεία της Νέας Πολεοδομίας, με πάρκα, χώρους πολιτισμού, προσεγμένες ασφαλείς κατοικίες, με τον αποκλεισμό της μίζεριας και της φτώχειας επιτυγχάνεται η ‘καλή πόλη’. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για απλουστεύσεις και εύκολες ερμηνείες (Μίχα, 2004) που αποκλείουν τη διερεύνηση των μηχανισμών που παράγουν την πόλη με υποθέσεις σχετικές προς τις πολλαπλές πραγματικότητες της (Μαυρίδου, 2004).

Κέντρο πόλης, Γεράνι: Σχεδιασμοί VS συν-κατοίκηση¹⁰

Σχέσεις [συν]-κατοίκησης και σύγκρουσης όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, ανέκαθεν αποτυπώνονταν στα κέντρα των πόλεων, παράλληλα με τις πολιτικές και τους εκάστοτε σχεδιασμούς της κεντρικής διοίκησης. Όχι πάντα συμβατά τα δύο παραπάνω, συγκρούονται ακόμα πιο έντονα μεταξύ τους σε περιόδους κρίσης, όπου κεντρικές περιοχές των πόλεων αλλά και συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες στοχοποιούνται.

Το παράδειγμα του Γερανίου, περιοχή νοτιοδυτικά της πλατείας Ομόνοιας, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση στην οποία διαπλέκεται το τρίπτυχο της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, του κυρίαρχου λόγου και των επίσημων πρακτικών και σχεδιασμών. Η πρώτη, χαρακτηρίζεται από την εγκληματοποίηση της μετανάστευσης (Κούρτοβικ, 2001). Ο κυρίαρχος λόγος επιμένει στο χαρακτηρισμό της περιοχής ως ‘γκέτο’, καλλιεργεί το αίσθημα του φόβου βασιζόμενος στην εγκληματικότητα (Παύλου, 2001) και καταδεικνύει τους μετανάστες ως ‘ξένους εισβολείς’. Οι επίσημες πολιτικές, πέρα από την υιοθέτηση κατασταλτικών πρακτικών, επιτάσσουν ως έκτακτη ανάγκη την ‘ανακατάληψη των πόλεων’, και θέτουν προτάσεις όπως το *Σχέδιο Δράσης για το κέντρο*

¹⁰ Εύα Παπατζανή

της Αθήνας. Βασιζόμενο στο πρόβλημα του Άβατου, και με στόχο «τον έλεγχο της υπερσυγκέντρωσης παράνομα διαμενόντων αλλοδαπών», το Σχέδιο αυτό προσφέρει οικονομικά κίνητρα για την επιστροφή των ‘ντόπιων’ κατοίκων στην περιοχή, μέσω παρεμβάσεων ‘αναζωογόνησης’ που προγραμματίζει.

Στον αντίποδα των επιχειρημάτων του άδειου και άβατου κέντρου έρχεται να απαντήσει η ίδια η κοινωνική πραγματικότητα της περιοχής, αν η τελευταία εξεταστεί διεξοδικά. Στο Γεράνι, η λειτουργία χώρων συνάθροισης διαφόρων εθνοτικών ομάδων, γραφείων εφημερίδων, θρησκευτικών χώρων, καφενείων, καθώς και η κατοίκηση του δημόσιου χώρου από τους μετανάστες επιβεβαιώνει την ύπαρξη κοινοτήτων, κοινωνικών δικτύων, δεσμών και σχέσεων γειτονίας. Η μικροεπιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών, σε συνδυασμό με την εργασία τους συχνά και σε καταστήματα ντόπιων (με καταλύτη τη Βαρβάκειο αγορά), ενισχύει το επιχείρημα συγκατοίκησης στην περιοχή.

Η πραγματικότητα αυτή, ερμηνευμένη με το θεωρητικό εργαλείο της έννοιας της κοινότητας, όπως η τελευταία αναλύεται ως ‘σχέσεις’ (Crow, 1994) αναπτυσσόμενες σε ένα τόπο όχι κλειστό ούτε οριοθετημένο, αλλά διαρκώς μεταβαλλόμενο και ανοιχτό (Massey, 2009), οδηγεί σε πολύ διαφορετικές παρατηρήσεις από αυτές των κυρίαρχων αφηγήσεων. Αν η *πολυ-πολιτισμική πόλη* αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της σημερινής κοινωνικής οργάνωσης, παραμένει ερώτημα το πώς η Πολιτεία απαντά και συμπεριλαμβάνει αυτές τις πτυχές στους προτεινόμενους σχεδιασμούς της.

*Περί βανδαλισμών και άλλων δεινών...*¹¹

«Μέσα στον πραγματικά ανεστραμμένο κόσμο, το αληθινό είναι μία στιγμή του ψεύτικου» έγραφε ο Γκυ Ντεμπόρ για την Κοινωνία του Θεάματος (Ντεμπόρ, 1971). Με εργαλείο αυτό το ερμηνευτικό σχήμα, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το ιδεολογικό πλαίσιο που μετασχηματίζεται για να συνηγορήσει υπέρ των επίσημων σχεδιασμών, όταν αυτοί συγκρούονται με την καθημερινή ζωή στις μητροπόλεις. Είναι τόσο στην Αθήνα των Ολυμπιακών Αγώνων όσο και στην Αθήνα της κρίσης, όπου η κυρίαρχη αφήγηση προβάλλοντας ως βασικό αίτημα την ανάγκη για εθνική ενότητα και εξωραϊσμό, κατασκευάζει παράλληλα και το νέο συλλογικό υποκείμενο που θα την κατοικήσει, ένα υποκείμενο στο οποίο αναγνωρίζεται μία ταυτότητα [με παρελθόν και μέλλον], την οποία υιοθετεί και οφείλει να προασπίζεται έναντι του ξένου, του Άλλου.

Η φιγούρα του *βάνδαλου*, θα συμπυκνώσει στον ορισμό της οποιονδήποτε μοιάζει να αγνοεί τις χωροθετημένες και θεσμισμένες πρακτικές -από μεμονωμένες δράσεις graffiti μέχρι συλλογικές διεκδικήσεις στο δρόμο- ενώ θα αναδειχθεί, στην εγχώρια ειδησεογραφία, ως ένα από τα υποκείμενα που προσβάλλουν την αισθητική των κατοίκων της πόλης, διαστρεβλώνουν την όψη της, επεμβαίνουν στον ιστό της, εν τέλει επιτίθενται στην εικόνα και τη φαντασιακή της συγκρότηση. Ο *βανδαλισμός* καταγγέλλεται να αποτελεί το βασικό παράγοντα της υποβάθμισης του δημόσιου χώρου, επισήμανση η οποία με τη σειρά της θα δημιουργήσει την ανάγκη για μία καθαρή πόλη με νομοταγείς και πειθαρχημένους πολίτες (Κωτούλας, 2012). Για την επίτευξη αυτής της πολυπόθητης ομοιογένειας, τα εργαλεία που επιστρατεύονται συναντούν τις ρίζες τους στο *Δόγμα της Μηδενικής Ανοχής* (Wilson κ.α., 1983) που εφαρμόστηκε στην Αμερική τη δεκαετία του '80, ενώ μία δεκαετία αργότερα πέρασε στην άλλη όχθη του Ατλαντικού.

Η αιτιατή σχέση που αναγνωρίζεται ανάμεσα στην υποβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος με την εγκληματικότητα, οδηγεί σε ένα διαρκή και εντατικό έλεγχο του χώρου και των συμπεριφορών, ανάγοντας την ασφάλεια σε βασικό πυλώνα της κοινωνικής συγκρότησης (Davis, 2008). Υπό αυτό το πρίσμα ο δημόσιος χώρος συρρικνώνεται, ενώ το ιδιωτικό φαίνεται να διεκδικεί κάθε σπιθαμή της δημόσιας

¹¹ Βίκυ Πολυχρονοπούλου

σφαίρας μέσα από την περίληψη δια της απουσίας σε οτιδήποτε εναντιώνεται στην κυρίαρχη αφήγηση. Η κατασκευή της φιγούρας του *βάνδαλου*, έχοντας ενσωματώσει στον ορισμό της υποκειμένα και πρακτικές που απειλούν την τάξη και την ασφάλεια, είναι ιδανική για τη στοχοποίηση οποιασδήποτε αμφισβήτησης αναδύεται.

Παρόλ' αυτά, σε μία περίοδο κατά την οποία η ελληνική κοινωνία αναδιαρθρώνεται βίαια σε όλους τους τομείς, πόσο επιτακτικό είναι το αίτημα για καθαρούς τοίχους και 'πολιτισμένους' πολίτες; Εν τέλει, οι *βάνδαλοι* είναι όντως απολίτιστοι ή μήπως είναι υποκειμένα που εναντιώνονται στον κυρίαρχο πολιτισμό όπως προωθείται;

4. ΑΝΤΙΤΙΘΕΜΕΝΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΗΜΟ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟ

Εισαγωγή

Οι σύγχρονες εξελίξεις, η κρίση - η αποδόμηση του κράτους πρόνοιας - η υφαρπαγή του χώρου και των φυσικών πόρων, πυροδοτούν μια σειρά από κοινωνικές αντιστάσεις που δημιουργούν σαφές χωρικό αποτύπωμα. Παράλληλα η παράδοση των κατεξοχήν πολιτικών κινημάτων που επιβιώνει μέχρι τις μέρες μας, το εργατικό κίνημα - το κίνημα καταλήψεων, κληροδοτεί στις αντιστάσεις αυτές έναν πολιτικό προσανατολισμό. Τα συγκεκριμένα κινήματα αναζητούν τρόπους να απαντήσουν σε ζητήματα κοινωνικά, ζητήματα επιβίωσης. Η επιλογή των παραδειγμάτων γίνεται με βάση την αφετηρία ανάδυσής τους: υπάρχει σαφής διαφορά ανάμεσα στις δράσεις που είναι απόρροιας συγκεκριμένης πολιτικής ιδεολογίας και στις αντίστοιχες που πηγάζουν από κοινωνικά ζητήματα. Το φάσμα των αντιδράσεων αυτών καλύπτει από την υπέρβαση της εξάρτησης από την δημόσια μηχανή μέχρι την επιθυμία ένταξης σε αυτήν. Τα κινήματα αυτά συγκροτούνται στη βάση του κοινωνικού χώρου με μια περισσότερο ή λιγότερο σαφή εγγραφή στον αντίστοιχο φυσικό χώρο- χωρίς απαραίτητα αυτή να αποτελεί στοιχείο αυτοσυνειδησης. Τέλος, οφείλουμε να αναφέρουμε πως τα κινήματα πόλης που εξετάζονται εδώ δεν επικεντρώνονται αναγκαστικά σε επίπεδο τοπικό-κοινότητας, αλλά εξαπλώνονται σε ολόκληρο το μητροπολιτικό πεδίο, καλύπτοντας όλες τις ενδιάμεσες κλίμακες, αντιμετωπίζοντας την επίθεση κράτους και κεφαλαίου σε ολόκληρο το εύρος που αυτή εμφανίζεται.

Ελεύθεροι χώροι στην πόλη¹²

Η ιστορική διαδικασία μετασχηματισμού του χώρου της πόλης μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια αέναη πάλη ανάμεσα στο κυρίαρχο και το κυριαρχούμενο. Η Αθήνα, ως οικιστικό κέντρο στο οικουμενικό οικιστικό δίκτυο, βιώνει την επίθεση στον αστικό δημόσιο χώρο και τη μετάθεση των λειτουργιών του σε ιδιωτικούς χώρους, τη συνεχόμενη επανατροφοδοτούμενη προβολή της ανασφάλειας που νομιμοποιεί την ιδιωτικοποίηση και την παραχώρηση του δημόσιου χώρου για ιδιωτική χρήση και κατανάλωση, φαινόμενα που συνθέτουν το σκηνικό της εμπορευματοποίησης της αστικής εμπειρίας (Ασπρογέρακας, 2002).

Ο δημόσιος χώρος της γειτονιάς, το άδειο κουφάρι-κτίριο, η εγκαταλελειμμένη δημόσια περιουσία και το πανεπιστημιακό άσυλο αποτέλεσαν κόμβους/σημεία συνάντησης για κοινωνικά δίκτυα αλληλεγγύης συλλογικής ταυτότητας όπου συγκεκριμένες κοινές εμπειρίες και διεκδικήσεις έβρισκαν χώρο έκφρασης. Η πολιτική της μηδενικής ανοχής, με την προσπάθεια ανακατάληψης του δημόσιου χώρου για μια επερχόμενη ιδιοποίησή του, καταστέλλει αυτούς τους θύλακες, συνθέτοντας το φαινόμενο της εσωτερικής σύγκρουσης πολιτών και πολιτείας.

¹² Δόμνα Κατσάνη

Στο κυρίαρχο μοντέλο βιοπολιτικής, η έννοια του κοινωνικού κινήματος και των μορφών οργάνωσής του τίθενται εξαρχής σε νέες βάσεις. Η καθιερωμένη άποψη ότι η μόνη εναλλακτική του ιδιωτικού είναι το δημόσιο, ότι δηλαδή διοικείται και ρυθμίζεται από τα κράτη και άλλους κυβερνητικούς φορείς σαν να έχει πάψει το κοινό, (Hardt και Negri, 2009) φαίνεται να αποδομείται. Στη θέση της αναδύονται συλλογικότητες που στρέφονται προς τον κοινοτισμό, τη συγκρότηση συλλογικών χώρων αντιτιθέμενων στα δίκτυα πολιτικής, καθώς αναγνωρίζουν ότι «η κοινή κτήση είναι το οικονομικό θεμέλιο για την μετάβαση προς μια άλλη κοινωνία» (Κωτσάκης, 2012:36) μακριά από την εσωστρέφεια, την προσαρμογή και τον κατευνασμό που προωθεί ο κυρίαρχος λόγος (Σένεττ, 1999). Οι κινητοποιήσεις για την διεκδίκηση ελεύθερων χώρων συγκαταλέγονται στα πλαίσια των κινήσεων για το δικαίωμα στην πόλη το οποίο είναι εξαρχής ένα παγκόσμιο κίνημα (Uitermark κ.ά., 2012), καθώς «το κοινό,...μπορεί να έχει μόνο παγκόσμια- ιστορική ύπαρξη» (Κωτσάκης, 2012:45).

Υπάρχουν περιθώρια στο μητροπολιτικό πεδίο της Αθήνας για να πραγματοποιηθεί η μετάβαση αυτή; Σε έναν ολοένα ιδιωτικοποιούμενο χώρο, τι πρακτικές ακολουθούν συλλογικότητες που προτάσσουν τον κοινοτισμό;

Για μια αλλαγή οργάνωσης στις γειτονιές της πόλης.

ΒΟΡΕΙΑ ΠΡΟΑΣΤΙΑ - ΔΥΤΙΚΟ ΤΟΞΟ (Μαρούσι – Χαλάνδρι – Χολαργός)¹³

Τις τελευταίες δεκαετίες μια συντονισμένη πίεση από τις δυνάμεις της αγοράς και τις διοικητικές εξουσίες (τοπική αυτοδιοίκηση, κεντρική κυβέρνηση και διεθνείς φορείς οικονομικής και πολιτικής εξουσίας) προσπαθεί να αναδιαμορφώσει το πρόσωπο των πόλεων σε παγκόσμιο επίπεδο (Smith 2012). Οι συνθήκες 'έκτακτης ανάγκης' που επιβάλλουν η οικονομική κρίση και η ύφεση λειτουργούν ως επιταχυντής της δρομολόγησης αυτών των αλλαγών στην Αθήνα και στις γειτονιές της. Ανάμεσα σε σειρά άλλων επιπτώσεων που οι αλλαγές αυτές επιφέρουν, εδώ μας αφορούν πρώτιστα η οικονομική και διοικητική εξάρτηση των γειτονιών από τους φορείς σχεδιασμού και υλοποίησης των αντίστοιχων εξουσιών σε επίπεδο πόλης, καθώς και η αποστέρηση από τους κατοίκους των μέσων κοινωνικής παραγωγής και αναπαραγωγής που επιφέρει η αποδόμηση του κράτους πρόνοιας. Θεωρούμε πως η (σποραδική και ανοργάνωτη μέχρι στιγμής) διεκδίκηση των τελευταίων από τα κοινωνικά κινήματα πόλης (Castells 1973), στο βαθμό που στοχεύουν σε μια απάντηση στη πρώτη, δηλαδή στη αυτοθέσμιση (εδώ ο όρος εννοείται με τον τρόπο που τον χρησιμοποιεί ο Κ. Καστοριάδης) και την παραγωγική αυτονομία σε τοπικό επίπεδο, μπορούν να κατακτήσουν τη δυναμική που θα οδηγήσει στην απαραίτητη αλλαγή παραδείγματος (απεγκλωβισμό από το μονόδρομο της καπιταλιστικής νεοφιλελεύθερης ανάπτυξης).

Η αναγκαία και ικανή συνθήκη για την ολοκλήρωση μιας τέτοιας διαδικασίας είναι η ανάδυση μορφών κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας, που να εξαπλώνονται στο φάσμα και των τριών τομέων της (Λιερός 2012). Να σημειωθεί ότι εδώ δε μας αφορούν οι συνεργατικές εταιρικές δομές (συντεχνίες, κοοπερατίβες κλπ), καθότι, δεδομένων των συνθηκών, αυτές ενσωματώνονται προνομιακά στην οικονομία της αγοράς (Νικολόπουλος & Καπογιάννης 2012) καθιστώντας πρακτικά αδύνατη την εκ βάθρων αμφισβήτησή της.

Οι λόγοι για την επιλογή εντοπισμού της μελέτης στις συγκεκριμένες γειτονιές είναι αρκετοί, με πιο χαρακτηριστικούς την κοινωνική ομοιογένεια (μικρο και μεσοαστικά στρώματα διοικητικών υπαλλήλων, άμεσα θιγόμενα από την οικονομική ύφεση), το κοινό αγροτικό παρελθόν με τις καταβολές του, την ανάπτυξη ενιαίας ταυτότητας (αντίστοιχο συλλογικό φαντασιακό, με άξονα τα Β.Π. και μάλιστα το λιγότερο ευνοημένο τμήμα

¹³ Αλέξης Ιωάννου

τους) και την αντίστοιχη καπιταλιστική ανάπτυξη πριν και μετά την κρίση (έργα υπερτοπικού χαρακτήρα που περιλαμβάνουν υπνωτήρια, φούσκα ακινήτων, τόξο διασκέδασης μητροπολιτικής εμβέλειας), που οδηγεί σε αντίστοιχα αδιέξοδα. Ωστόσο την κύρια αφορμή ενασχόλησης μας την προσφέρει η εμφάνιση ‘από τα κάτω’ πολλαπλών πρακτικών που άπτονται της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας (λαϊκές συνελεύσεις, συλλογικές κουζίνες, ανταλλακτικά παζάρια και εμπόριο χωρίς μεσάζοντες, κοινωνικά ιατρεία και νηπιαγωγεία, πρωτοβουλιακή αστική καλλιέργεια), χωρίς ωστόσο να καταφέρνουν ακόμα να αποτελέσουν ένα ενιαίο και ολοκληρωμένο αυτόνομο δίκτυο.

Το παράδειγμα τέτοιων δικτύων, στα οποία βασίζεται κατά κύριο λόγο η κριτική μας, αντλείται από τα κινήματα πόλης –κυρίως τα κινήματα των ‘χωρίς γη’ και οι καταλήψεις αστικών εκτάσεων για τη δημιουργία νέων γειτονιών-κοινοτήτων– που αναπτύσσονται στις μητροπόλεις της Λατινικής Αμερικής (Zibechi 2010).

Εναλλακτικές μορφές κοινωνικής αστικής χωρικής οργάνωσης με αναφορά στα Εξάρχεια¹⁴

«Μετά από πεντακόσια χρόνια ύπαρξης, οι καπιταλιστές μας ανακοινώνουν για άλλη μια φορά ότι το σύστημά τους βρίσκεται σε κρίση» (Midnight Notes, 2011:97). Η Ελλάδα, αποτελώντας βασικό χωρικό θύλακα αυτής της κρίσης, έρχεται πρόσωπο με πρόσωπο με τις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου μέσω των νέων περιφράξεων υπό την μορφή των έκτακτων οικονομικών μέτρων (Chandra & Basu, 2007) και την συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας (Caffentzis, 2004). Τα ολοένα αυξανόμενα τμήματα του πληθυσμού που τίθενται εκτός κοινωνίας, όντας είτε οι άμεσα θιγμένοι, είτε οι στερημένοι, είτε οι ανικανοποίητοι ή οι έμμεσα θιγμένοι (Brenner κ.α. 2010), συγκροτούν κοινότητες, οι οποίες μέσα από χειραφετικές διαδικασίες και αγώνες, διεκδικούν την επανάκτηση κοινών πόρων που τους αφαιρέθηκαν και την κοινωνική τους αναπαραγωγή μακριά από το μονόπλευρο πρόταγμα του πλούτου της καπιταλιστικής κοινωνίας. Το κέντρο της Αθήνας, αποτελώντας κυρίαρχο τόπο χωρικής έκφρασης των νέων αυτών περιφράξεων που συμβαίνουν στην Ελλάδα, τόπο των πολυάριθμων άστεγων – άνεργων – ανασφάλιστων, ξεπερνώντας την παθητική εδαφικοποίηση της αποσάθρωσης των κοινωνικών δομών και σχέσεων (Lefebvre, 1974), προχωρά σε μια διαδικασία παραγωγής χώρου διαφορετική από την καπιταλιστική (De Angelis & Stavrides 2001).

Η περιοχή των Εξαρχείων, με το ιδιαίτερο πολιτικό πρόσημο που εκπορεύεται από τον αριστερό και αναρχικό κόσμο, αποτελεί τόπο έκφρασης πολλαπλών διεκδικήσεων για τον απεικλωτισμό των κοινών, σκιαγραφώντας ένα εναλλακτικό μοντέλο κοινωνικής και χωρικής οργάνωσης. Οι κοινωνικοί αγώνες που εντοπίζονται, αποτελούν ένα μωσαϊκό διαφορετικών πρακτικών με κοινό όμως παρονομαστή την διάρρηξη του χρηματικού δεσμού που διαμεσολαβεί όλες τις ανθρώπινες σχέσεις (Bookchin, 1986) και την διεκδίκηση της κοινωνικής δικαιοσύνης πέρα από τις υπάρχουσες ιεραρχίες (De Angelis, 2009). Έτσι η ταυτόχρονη δράση συλλογικοτήτων, όπως το κοινωνικό ιατρείο που διεκδικεί την πρόσβαση των ανασφάλιστων στην δημόσια υγεία καλύπτοντας τα ενδιάμεσα κενά μέσω αυτοθεσμισμένων δομών, η Τράπεζα Χρόνου που προσφέρει υπηρεσίες με μέσο ανταλλαγής τον χρόνο και όχι το χρήμα, το δίκτυο κοινωνικής αλληλεγγύης που εξασφαλίζει πρόσβαση στο ηλεκτρικό ρεύμα, την αποτροπή εξώσεων και την ρύθμιση των ενοικίων, αφήνει ένα σαφές χωρικό αποτύπωμα «ως μια μορφή σχέσεων παρά ως μια οντότητα, ως μια συνθήκη αντιπαράθεσης αντί για μια εγκαθιδρυμένη διάταξη των θέσεων» (De Angelis & Stavrides 2001: 61) υπονοώντας μια διαφορετική αστικότητα και κοινωνική οργάνωση. Χώροι όπως το Πάρκο Ναυαρίνου και το Κηπάκι της Τσαμαδού αποτελούν την κατεξοχήν χωρική έκφραση των κοινών,

¹⁴ Ελένη Πλουμίδα

βρισκόμενα συνέχεια υπό διαμόρφωση – διαπραγμάτευση και διευθέτηση, υπαρκτοί μόνο ως τόποι δράσης υποκειμένων με διάρκεια ζωής απόλυτα ταυτισμένη με αυτήν (Παπαλεξόπουλος 2012).

5. ANTI ΕΠΙΛΟΓΟΥ¹⁵

Μελετώντας την Αθήνα σήμερα, όχι σαν ειδική και μεμονωμένη «μνημονιακή» συνθήκη, αλλά ενταγμένη στο πλαίσιο της ‘νόμιμης’ αστικής καθημερινότητας που οι παγκόσμιες μεγαλουπόλεις του καπιταλισμού ορίζουν, παρατηρούμε ότι το δικαίωμα στην πόλη αποκτά επιπλέον οπτικές. Σημαίνει την αντίδραση ενάντια σε μια πόλη του διαρκούς ελέγχου και της βίας, απέναντι σε μια πόλη της μόνιμης ταυτοποίησης, ενάντια στο συνεχή περιορισμό του δικαιώματος χρήσης της και κατ’ επέκταση σχεδιασμού της. Η αποφόρτιση και ο από-προσανατολισμός του δημόσιου φαντασιακού των υποκειμένων από την αυτονόητη έννοια του Πολιτικού- πράττειν μέσα από μια σειρά επιβεβλημένων πρακτικών του Κυρίαρχου λόγου, στόχο έχει απενοχοποιώντας και επιβάλλοντας με διάφορες τακτικές κάθε ‘έννομη’, μη πολιτική, ‘ειρηνική’, άβουλη, παθητική στάση του υποκειμένου. Αντί αυτού στοχοποιεί κάθε δημοκρατική, πολιτική, κριτική, διαφορετική, ενεργητική, αντιστασιακή πράξη αποσημασιοδοτώντας- αποσιωπώντας- φοβικοποιώντας την δύναμη των υποκειμένων ως δύναμη μετασηματιστική του χώρου και της Πολιτικής. Με αυτόν τον τρόπο αποκρύπτει σκόπιμα ότι αυτή η πόλη των θυλάκων αποτελεί την πόλη που ο δημόσιος χώρος της και οι άνθρωποί της, το κατεξοχήν πεδίο συνύπαρξης και αντιπαράθεσης όλων των υποκειμένων, μετατρέπεται σε έναν δυναμικό κομβικό χώρο άρθρωσης- ανατροπής.

Ολοκληρώνοντας, η έννοια του δικαιώματος στην πόλη αναφέρεται σε μια διαφορετική κοινωνία πόλης, σε μια διαφορετική αστική συνθήκη. Στην νέα κεντρικότητα του παιχνιδιού, αντιστοιχεί η επανάδειξη της πόλης ως έργου, έργου που θα παράγεται συλλογικά από τους κατοίκους της. Η πόλη-έργο είναι μια πόλη που επανασυλλέγει τις διασκορπισμένες διαφορές, επιτρέπει πολλαπλές χρήσεις του χρόνου και του χώρου, άρα περιλαμβάνει πολλές ρυθμικότητες και ενεργοποιεί την ενεργητικότητα της φαντασίας ως δύναμη μετασηματιστική. Ουτοπία και πραγματικότητα μαζί, η πόλη-έργο αποτελεί μια διαδικασία της ανθρώπινης χειραφέτησης και όχι έναν σκοπό-τέλος της αστικής συνθήκης. Μόνο όταν γίνει κατανοητό, ότι εκείνοι που οικοδομούν και συντηρούν τη ζωή της πόλης έχουν πρωταρχικό δικαίωμα σε εκείνο που παράγουν και ότι μία από τις διεκδικήσεις τους είναι το αναφαίρετο δικαίωμα να φτιάξουν μια πόλη όπως την επιθυμούν. Μόνο τότε θα έχει κατακτηθεί μια πολιτική για την πόλη που βγάζει ουσιαστικό νόημα.

«Η διεκδίκηση του δικαιώματος στην πόλη από επαναστατική και όχι από ρεφορμιστική σκοπιά είναι στην πραγματικότητα, η διεκδίκηση ενός πράγματος που δεν υπάρχει πλέον, αν πραγματικά υπήρξε ποτέ». Ακόμα περισσότερο, επειδή το δικαίωμα στην πόλη είναι ένα κενό σημαίνον, όλα εξαρτώνται από το ποιος, με ποιόν τρόπο, και για ποιο λόγο θα του προσδώσει ένα νόημα. Η ελευθερία να δημιουργούμε και να επαναδημιουργούμε τον εαυτό μας και την πόλη μας, είναι ένα από τα πολυτιμότερα και ταυτόχρονα ένα από τα πιο παραμελημένα δικαιώματά μας. Άρα δεν απομένει παρά να διερωτηθούμε ειλικρινώς αν υπάρχει και αν θα θέλαμε να μοχθήσουμε να υπάρξει αυτό το δικαίωμα στην πόλη ή παραμένουμε ακόμη στον σκοταδισμό της Ψευδαίσθησής του;

6. ΑΝΑΦΟΡΕΣ

¹⁵ Δημοσθένης Χούπας

- Αντωνοπούλου Ε., 2011. «Κοινό[ς]πλούτος _ συλλογική νοημοσύνη _ συνεργατικός σχεδιασμός», Διπλωματική Εργασία, ΔΠΜΣ, Ε.Μ.Π. «Σχεδιασμός Χώρος – Πολιτισμός», Αθήνα, σ. 23
- Αρεντ Χ., 2008[1958]. *Η ανθρώπινη κατάσταση*, μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος – Σ. Ροζάνης. Αθήνα: Γνώση.
- Ασπρογέρακας Ε., 2002. «Ο χώρος ως τμήμα μιας συνολικής οικονομικής θεώρησης» , *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, τεύχος 4 σελ.63
- Βαΐου Ν., 2000. «Πόλη και Πολίτες: Η Καθημερινή Ζωή και το “Δικαίωμα στην Πόλη”», Στο: Μ. Μοδινός, Η. Ευθυμιόπουλος (επιμ.), *Η Βιώσιμη Πόλη*. Στοχαστής – ΔΠΠΕ, Αθήνα, σσ. 204-16.
- Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης, Κ. 2012. *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. ΕΠΠ Ν. Πουλιαντζάς | Νήσος, Αθήνα.
- Βουγιούκα Μ., Μεγαρίδης Β., 2009. *Πετράλωνα, μια συνοικία άνω- κάτω*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα.
- Βρυχεία Α., 2004. «Χωρικές συγκρούσεις σε ασύμβατες διαδρομές. Σκέψεις με αφορμή εμπειρίες αντιστάσεων στα προσφυγικά της Λεωφόρου Αλεξάνδρας», *Γεωγραφίες*, Αθήνα, τεύχος 7/2004.
- Δραγώνας Π., 2011, In greeklish: Στοιχεία καταγωγής της νεότερης αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, Θέματα Χώρου + Τεχνών, Αθήνα.
- ΕΜΕΑ, 2013, www.emea.gr , τελευταία επίσκεψη 28.9.2013
- Ευαγγελοδήμου Ε., 2010. «Το φιλί της ζωής σε Μεταξουργείο και Κεραμεικό», www.vetonews.gr τελευταία επίσκεψη 24.9.2013].
- Ζαραφονίτου Χ., 1989. «Εγκλήματα βίας στο κατ’ εξοχήν αστικοποιημένο περιβάλλον της Αθήνας», *Αστυνομική Επιθεώρηση*, Αθήνα, σ. 144-147.
- Ζαραφονίτου Χ., 2013. Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της, Στο: Ζαραφονίτου Χ. (επιμ.), *Πρακτικά ημερίδας: Πόλη, εγκληματικότητα και ανασφάλεια στην εποχή της οικονομικής κρίσης*, Π.Μ.Σ. Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου <http://criminology.panteion.gr> [τελευταία επίσκεψη 9.9.2013].
- Καλαντίδης, Α., 2012. «Urban Development and Creative Economy in Berlin, Part 3», στο <http://blog.inpolis.com/> , τελευταία επίσκεψη 17.7.2013
- Καρμαλή Α., 2007. «Ξεσηκωμός από τους κατοίκους για τα κάγκελα στου Φιλοπάππου», <http://www.ethnos.gr/> τελευταία επίσκεψη 6.10.2013
- Κούρτοβικ Ι., 2001. Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα. (Δελτίο εγκληματικότητας), Στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επ. εκδ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Πολιτικού προβληματισμού «Νίκος Πουλατζάς», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Κωτούλας, Ι., 2012. «Αισθητική υποβάθμιση και έλεγχος του δημόσιου χώρου», *Η Καθημερινή*, 2.12.2012, <http://news.kathimerini.gr/>
- Κωτσάκης Δ., 2012, *3 και 1 κείμενα*. Αθήνα: Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Λαϊκή συνέλευση για το λόφο του Φιλοπάππου 2007, Φιλοπάππου με κάγκελα; <http://filorappou.wordpress.com/2007/11/05/19/> τελευταία επίσκεψη 6.10.2013.
- Λιερός Γ., 2012. *Υπαρκτός Καινούριος Κόσμος*. Αθήνα: εκδόσεις των συναδέλφων.
- Λυνάρδος Ρ., *Γνώση, εργασία και συλλογική δράση*, 2010, <http://www.ntua.gr/archtech/>
- Μαυρίδου Μ., 2004. «Η ‘Νέα Πολεοδομία’ ως κυρίαρχος λόγος και η ελληνική πόλη», Στο: *Πόλη και χώρος από τον 20ό στον 21ο αιώνα*, Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ΣΕΠΟΧ, Αθήνα .
- Μαντουβάλου Μ. και Μαυρίδου Μ., 2006. *Σχεδιασμός, αστικές πολιτικές και οι πόλεις. Η Ελλάδα και το παγκόσμιο*. Ε.Μ.Π, Αθήνα:.

- Μίχα Ε., 2004. «Ασφάλειες και ανασφάλειες στον δημόσιο χώρο της πόλης: σκηνοθεσίες και πολιτικές». Στο: Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης, *Γεωγραφίες*, Αθήνα, 7/2004, σ. 112-117.
- Μουτσόπουλος Θ., 2008. Το ανεξέλεγκτο κατοικείν, *Ιστορία + Θεωρία* 6, Εκδόσεις ΕΜΠ, Αθήνα, σ. 91.
- Κλάιν Ν., 2003. *Πολιτισμικός ακτιβισμός*. Futura, Αθήνα.
- Κλάιν Ν., 2010, [2007] *Το δόγμα του Σόκ*. Λιβάνη, Αθήνα.
- Ντεμπόρ Γ., 1986[1971]. *Η κοινωνία του θεάματος*, μτφρ. Π. Τσαχαγέας-Ν. Β. Αλεξίου, Ελεύθερος τύπος, Αθήνα.
- Νικολόπουλος Τ., Καπογιάννης Δ., 2012. *Εισαγωγή στην κοινωνική οικονομία*. εκδόσεις των συναδέλφων Αθήνα.
- Παύλου Μ., 2001. «Οι “λαθρέμποροι του φόβου”»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υπονήφιας μητρόπολης», Στο: Μαρβάκης Αθ., Παρσάνογλου Δ., Παύλου Μ. (επ. εκδ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Εταιρεία Πολιτικού προβληματισμού «Νίκος Πουλατζάς», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Παπαλεξόπουλος Δ., 2012. «Από το δημόσιο στο κοινό», <http://fixit-emst.blogspot.gr/2011/01/blog-post.html>
- Ρίτσαρντ Σ., 1999. *Η τυραννία της οικειότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Bauwens, M., Mendoza, N. & Iacomella, F., 2012. «Synthetic Overview of the Collaborative Economy», *P2P Foundation*, <http://p2p.coop/files/reports/collaborative-economy-2012.pdf> , σ. 17
- Bookchin M., 1986. *Τα όρια της πόλης*, μτφρ. Γ. Γκλαρνέτατζης. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Boyer C., 1992. «Cities for Sale, Merchandising History at South Street Seaport», *In: Sorkin M. (ed.), Variations on a Theme Park*, Hill and Wang, New York.
- Brenner N., Marcuse P. και Mayer M. 2010. «Cities for people, not for profit», *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 13(2-3), σσ. 176-184.
- Caffentzis G., 2004. «A Tale of Two Conferences: Globalization, the Crisis of Neoliberalism and Question of the Commons», <http://www.commoner.org.uk/?p=96> τελευταία επίσκεψη 30/9/2012.
- Castells M., 1973. *Luttes urbaines et pouvoir politique*. Librairie François Maspero, Paris.
- Castells M., 1980. *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μτφρ. Κόκκινος Γ. και Παγκάλου Μ. Αγώνας, Αθήνα.
- Chandra P., Basu D., 2007. «Neoliberalism and Primitive Accumulation in India, The need to go beyond capital», <http://www.countercurrents.org/chandra090207.htm> τελευταία επίσκεψη 29/9/2012.
- Crow G., Allan G., 1994. *Community life: an introduction to local social relations*, Harvester Wheatsheaf.
- Davis M., 2008. *Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος-η οικολογία του φόβου*, μτφρ. Ηλιάδης Νίκος, Futura, Αθήνα.
- De Angelis M. και Stavrides S., 2001. «Σχετικά με το νόημα των κοινών», http://www.rebelnet.gr/files/rebelnet_b1.pdf τελευταία επίσκεψη 30/9/2012.
- De Angelis M., 2009. «The tragedy of the capitalist commons», <http://turbulence.org.uk/turbulence-5/capitalist-commons/>
- De Angelis, M. 2013, *Κοινά, Περιφράξεις και κρίσεις*, μτφρ. Σ. Παπάζογλου, Χ. Τσαβδάρογλου, Εκδόσεις των Ξένων, Θεσσαλονίκη.
- Debord G. 1981. Preliminary Problems in Constructing a Situation, τμήμα του K. Knabb, *Situationist International Anthology*, Bureau of Public Secrets, Berkeley. Feyerabend P., 1990, [1975]. *Ενάντια στην μέθοδο*. Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα.

- Florida R., 2002. *The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*, Basic Books.
- Harvey D., 2011. « Το δικαίωμα στην πόλη», *Κομπρεσέρ*. Αθήνα, τεύχος 4/2011.
- Harvey D., 2013 [2012]. *Εξεργεμένες πόλεις*. ΚΨΜ, Αθήνα.
- Hardt M., Negri A., 2009, *Commonwealth*. The Belknap Press of Harvard University Press, Μασαχουσέτη/ Κέμπριτζ.
- Lefebvre H., 1977 [1968]. *Το Δικαίωμα στην Πόλη*. Παπαζήσης, Αθήνα.
- Lefebvre H., 1991 [1974]. *The Production of Space*, trans. D. Nicholson- Smith. Blackwell, Oxford.
- Massey D., 2009. *Για το χώρο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Midnight Notes, 2011. «Υποσχετικές Επιστολές: Από την Κρίση στα Κοινά», http://www.rebelnet.gr/files/rebelnet_b1.pdf τελευταία επίσκεψη 30/9/2012.
- Negri A., Hardt M., 2011. *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, The Penguin Press, New York.
- Newman O., 1973. *Defensible Space- Crime Prevention through Urban Design*, Collier Books, Νέα Υόρκη.
- Uitermark J., Nicholls W., Looppmans M., 2012. «Cities and social movements- Theorizing beyond the right to the city», *Environment and Planning A*, volume 44, pages 2546 – 2554
- Wilson J., Kelling G., 1983., Broken Windows, Atlantic Monthly review, μτφρ. στο «Από την μηδενική πολιτική στη μηδενική ανοχή», 2003, Αθήνα: Λέσχη κατασκόπων του 21ου αιώνα, σειρά Versus.
- Zibechi R., 2010 [2008]. *Αυτονομίες και χειραφετήσεις. Η Λατινική Αμερική σε κίνηση*, μετ. & επιμ. Αλάνα, Αθήνα.

ΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ, ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΟΥ ΠΑΡΑΓΟΥΝ ΣΗΜΑΣΙΕΣ

Κώστας Θεοδωρόπουλος¹, Γιώργος Κανδύλης², Αλεξάνδρα Σαγιά³

¹Ειδικός Επιστήμονας ΕΚΚΕ, ktheodo@ekke.gr, ²Ερευνητής ΕΚΚΕ, gkandyli@ekke.gr,
³Αρχιτέκτων ΑΠΘ, MSc Πολεοδομία-Χωροταξία, sagia_al@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η επιδιωκόμενη εμπέδωση του «αισθήματος ασφάλειας» συνίσταται σε δημόσιες ρητορικές που έρχονται να καταδείξουν τις απειλές και να πείσουν για την ανάγκη λήψης έκτακτων μέτρων. Πέρα από τους διατυπωμένους λόγους, οι ρητορικές αυτές περιλαμβάνουν σημαίνουσες εικονογραφήσεις, τόσο των προβλημάτων ασφάλειας όσο και των ενδεδειγμένων λύσεων. Εδώ διερευνούμε την κατασκευή των εικόνων της ασφάλειας της πόλης από την ίδια την ελληνική αστυνομία ως έναν αυτόνομο πομπό. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιούμε τα επίσημα οπτικά ντοκουμέντα αστυνομικών επιχειρήσεων που η ίδια δημοσιοποιεί στο διαδίκτυο. Από μεθοδολογικής πλευράς, αξιοποιούμε τα εργαλεία της ανάλυσης περιεχομένου και της οπτικής σημειωτικής, εξετάζοντας ειδικότερα τα σημειωτικά συστήματα των *αναπαριστώμενων συμμετεχόντων* και της *άλληλεπίδρασης* στις σχέσεις μεταξύ των εικονιζόμενων αντικειμένων και του θεατή. Διαπιστώνουμε έτσι το είδος και την προέλευση των εικονογραφημένων απειλών, τις πιθανές ομαδοποιήσεις των σημασιολογικών φορτίσεων από την πλευρά των δεκτών και το είδος της αστυνόμευσης που προορίζεται να αποκαταστήσει το αίσθημα ασφάλειας.

Λέξεις κλειδιά: *ασφάλεια, απειλές, αστυνόμευση, Αθήνα, οπτική σημειωτική*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διαβόητη πλέον «γκετοποίηση» του κέντρου της Αθήνας δεν είναι παρά ένα σύνολο αναπαραστάσεων που αντιδιαστέλλουν την επιθυμητή κανονικότητα της πόλης σε μία διαπιστούμενη κατάσταση πολιορκίας, καλώντας σε εφαρμογή μέτρων «ανακατάληψης» (Καλαντζοπούλου κ.ά., 2011, Αράπογλου, 2013, Κανδύλης, 2013). Στο παρόν κείμενο αντιμετωπίζουμε το αίτημα της ασφάλειας στην πόλη ως ένα φαινόμενο *ασφαλειοποίησης*, ακολουθώντας τα στοιχεία του τυπικού ορισμού της Σχολής της Κοπεγχάγης (μεταξύ άλλων Wæver, 1995): ένας ή περισσότεροι *φορείς* (securitizing actors) παρουσιάζουν ένα ζήτημα ως υπαρξιακή *απειλή* για κάποιο *αντικείμενο αναφοράς*, πείθοντας ένα *κοινό* για την ανάγκη λήψης *έκτακτων μέτρων*.

Κομβικό σημείο της θεωρίας της ασφαλειοποίησης είναι η ρηματική διατύπωση του ζητήματος της ασφάλειας από κάποιον φορέα προς τους ακροατές του, όπως π.χ. όταν

ομιλίες κυβερνητικών στελεχών στο κοινοβούλιο, στα μέσα ενημέρωσης κλπ παρουσιάζουν τη μετανάστευση ως απειλή και κερδίζουν την υποστήριξη του κοινού. Αρκετές κριτικές προσεγγίσεις (ενδεικτικά McDonald, 2008) έχουν επισημάνει τις αδυναμίες αυτής της προσέγγισης, κυρίως ως προς τον περιορισμό της ασφαλειοποίησης σε μία εν πολλοίς μονόδρομη επικοινωνία και ως προς την μονοδιάστατη έμφαση στις ρηματικές διατυπώσεις (άρα και την αδυναμία εντοπισμού περιπτώσεων εμπέδωσης της ασφάλειας που δεν εμπεριέχονται σε λόγους, παρά σε πρακτικές συγκεκριμένων φορέων).

Η εικονογράφηση της ασφάλειας τοποθετείται κατά κάποιον τρόπο ανάμεσα στον λόγο και την πρακτική, καθώς οι εικόνες «μιλάνε» μέσω των πρακτικών που απεικονίζουν. Από τις συλλήψεις των οροθετικών εκδιδόμενων γυναικών, μέχρι την επιχείρηση μαζικών συλλήψεων μεταναστών «Ξένιος Δίας» και από την εκκαθάριση του κέντρου από χρήστες ουσιών, μέχρι τις επιχειρήσεις εκκένωσης κατελυμένων κτιρίων, η εικόνα αποκτά πρωτεύοντα ρόλο στην αναπαραγωγή των πρακτικών της ασφάλειας.

Υπάρχουν αρκετοί διαφορετικοί παραγωγοί τέτοιων απεικονίσεων και ανάμεσά τους εξέχουσα θέση κατέχουν προφανώς οι παραγωγοί των τηλεοπτικών δελτίων. Ωστόσο εδώ επιλέγουμε να ασχοληθούμε με έναν φορέα που, αν και κατέχει κεντρική θέση στην εκπομπή πρακτικών μηνυμάτων ασφάλειας, δεν είχε μέχρι πρόσφατα αυτόνομη και συστηματοποιημένη συμβολή στην παραγωγή και τη διακίνηση εικόνων. Πρόκειται για την Ελληνική Αστυνομία (ΕΛ.ΑΣ), η οποία από το 2010 απέκτησε επίσημο κανάλι στο YouTube, το οποίο αξιοποιεί έκτοτε με αυξανόμενους ρυθμούς.

Εξετάζουμε το υλικό των οπτικοποιημένων δελτίων Τύπου της Ελληνικής Αστυνομίας υπό το πρίσμα των βασικών στοιχείων του ορισμού της ασφαλειοποίησης. Στόχος μας είναι επομένως να διερευνήσουμε α. τις εικονοποιημένες απειλές ασφάλειας και τον τρόπο με τον οποίο αυτές τεκμαίρονται ως τέτοιες, β. τα αντικείμενα αναφοράς, που στην περίπτωση μας είναι κατηγορίες χώρων σε διάφορες επάλληλες κλίμακες και γ. τα ενδεδειγμένα μέτρα αποκατάστασης του αισθήματος ασφάλειας. Αναζητούμε επιπλέον (δ.) το κοινό αυτών των εικόνων, υπό την έννοια της παρατήρησης των τρόπων με τους οποίους οι εικόνες της ΕΛ.ΑΣ επιχειρούν να σχετιστούν με τους θεατές τους.

2. ΤΟ ΚΑΝΑΛΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟ YOUTUBE

Το επίσημο κανάλι της ελληνικής αστυνομίας στο YouTube περιλάμβανε μέχρι τις 15/9/2013 264 βίντεο, τα οποία διακρίνονται ανάλογα με το περιεχόμενό τους στις εξής κατηγορίες: δηλώσεις/συνεντεύξεις Τύπου, διαφημιστικά σποτ/ενημερωτικό υλικό, πραγματικές επιχειρήσεις, αστυνομικές ασκήσεις και ντοκουμέντα άλλης πηγής (κυρίως περιστατικά καταγεγραμμένα από κλειστά κυκλώματα).

Η δημοσίευση επιχειρησιακών βίντεο ξεκινά το Φεβρουάριο του 2012 και συνεχίζεται έκτοτε με αυξανόμενη συχνότητα, αποτελώντας πλέον μια συνήθη πρακτική της ΕΛ.ΑΣ, είτε συνοδεύοντας τα σχετικά γραπτά δελτία τύπου, είτε δημοσιευόμενα αποκλειστικά στο YouTube, που έτσι χρησιμοποιείται ως αυτόνομο μέσο πληροφόρησης του κοινού. Η εγκυρότητα τους προκύπτει τόσο από την ίδια τη φύση του μέσου (κινηματογραφημένες «πραγματικές» εικόνες), όσο και από την επικαλούμενη επισιμότητα (χαρακτηρισμός του καναλιού ως «επίσημου», προσθήκη του σήματος στην αρχή και στο τέλος).

Η ακριβής διαδικασία παραγωγής των βίντεο μάς είναι άγνωστη. Δεν πρόκειται για δουλειές επαγγελματικού επιπέδου, αλλά για λήψεις που χαρακτηρίζονται από σειρά κακοτεχνιών. Ωστόσο, το γεγονός ότι βίντεο προκύπτουν ως αποτέλεσμα δευτερογενούς επεξεργασίας (επιλογή σκηνών, μοντάζ, διαχείριση ήχου) που ακολουθεί ορισμένους κώδικες και κανόνες, μας επιτρέπει να τα κατατάξουμε σε ένα νέο είδος (κάτι ανάμεσα στο ντοκιμαντέρ και τη διαφήμιση) που μπορούμε να εξετάσουμε ως τέτοιο.

3. ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΜΕΝΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Η συστηματική εξέταση του υλικού των βίντεο απαιτεί μία τυποποιημένη ανάλυση περιεχομένου. Παραφράζοντας τον ευρύ ορισμό της ανάλυσης περιεχομένου του Ole Holsti (1969), θα λέγαμε ότι η *οπτική ανάλυση περιεχομένου* είναι μία μέθοδος που αποσκοπεί στον εντοπισμό καθορισμένων χαρακτηριστικών των οπτικών μηνυμάτων. Η ανάλυση περιεχομένου είναι μία ποσοτική μέθοδος, προορισμένη να εξακριβώσει τη συχνότητα εμφάνισης προεπιλεγμένων αντικειμένων –και επομένως μία μέθοδος κατάλληλη για τον χειρισμό μεγάλου όγκου δεδομένων (Stemler, 2001). Ως εργαλείο της οπτικής ανάλυσης, συνίσταται στην ποσοτικοποίηση των οπτικών και ηχητικών αναπαραστάσεων ως προς καλά ορισμένες «τιμές» κάποιων επιλεγμένων «μεταβλητών» (Bell, 2001). Στην περίπτωση μας, η επιλογή των μεταβλητών καθοδηγείται από τα συστατικά μέρη του ορισμού της ασφαλειοποίησης: απειλές, απειλούμενοι χώροι, μέτρα αποκατάστασης.

Καθεμία από αυτές τις τρεις μεταβλητές αναλύεται στην πραγματικότητα σε άλλες απλούστερες και περισσότερο κατάλληλες για παρατήρηση. Έτσι η σύνθετη μεταβλητή «απειλές» εξειδικεύεται στους ανθρώπινους φορείς των απειλών και τις (οπτικές) υλικές ενδείξεις που τεκμηριώνουν την απειλή. Η μεταβλητή «ανθρώπινοι φορείς» αναλύεται με τη σειρά της σε άμεσα παρατηρήσιμες μεταβλητές, όπως το φύλο, η εθνοτική προέλευση και η φυλή, ενώ οι υλικές ενδείξεις της απειλής είναι ήδη άμεσα παρατηρήσιμες (περιλαμβάνοντας αντικείμενα που απειλούν τη σωματική ακεραιότητα, αντικείμενα που θίγουν τη δημόσια υγεία, την καθαριότητα, τα χρηστά ήθη κοκ).

Η πολυπλοκότητα του οπτικού υλικού επιβάλλει τη συμπλήρωση της ανάλυσης περιεχομένου με πιο εκλεπτυσμένα εργαλεία που είναι σε θέση να αποκαλύψουν τους τρόπους κατασκευής των οπτικών αναπαραστάσεων, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους η εικόνα αποκτά σημασίες και εκπέμπει το μήνυμα που *δείχνει* να εκπέμπει. Τέτοια εργαλεία προσφέρουν οι μέθοδοι της οπτικής σημειωτικής που εκκινεί από τη διάκριση του R. Barthes ανάμεσα σε δύο επίπεδα οπτικών μηνυμάτων (Van Leeuwen, 2001), αυτό της καταδήλωσης (όπου για παράδειγμα μία κλούβα της αστυνομίας δηλώνει την παρουσία αστυνομικής δύναμης ή μία επιγραφή στα αραβικά δηλώνει ένα κατάσταση μεταναστών) και εκείνο της συνδήλωσης (όπου η κλούβα μπορεί να σημαίνει την ικανότητα ή την ανάγκη μαζικών προσαγωγών και η επιγραφή την εισβολή αλλοδαπών).

Οι τρόποι με τους οποίους οι εικόνες επιτυγχάνουν ευρύτερες συνδηλώσεις μπορούν να συνοψιστούν σε σημειωτικά συστήματα (Kress & Van Leeuwen, 1996, Scollon & Wong, 2003). Ανάμεσα σε αυτά, επιλέγουμε να αξιοποιήσουμε τα συστήματα που αφορούν αφενός τις σχέσεις ανάμεσα στα αναπαριστώμενα αντικείμενα και αφετέρου ανάμεσα στα αναπαριστώμενα αντικείμενα και τους θεατές των βίντεο. Στην πρώτη

περίπτωση μας ενδιαφέρουν κυρίως οι αφηγηματικές δομές που συντίθενται από τις ποικίλες «διανυσματικές σχέσεις» (Scollon & Wong, 2003) μεταξύ των αναπαριστώμενων αντικειμένων, όπως όταν ένας αστυνομικός *κατευθύνει* μία ομάδα μεταναστών, ένας άλλος *κοιτάζει* μέσα σε ένα δωμάτιο, ένα περιπολικό *κλείνει* έναν δρόμο). Στη δεύτερη περίπτωση, η προσοχή στρέφεται στην απόσταση (προσωπική, κοινωνική, δημόσια) και στη γωνία (ανοδική/καθοδική, ευθεία, πλάγια) από την οποία ο θεατής παρατηρεί. Διαφορετικές αποστάσεις και γωνίες δημιουργούν ποικίλους βαθμούς εμπλοκής με τα τεκταινόμενα και σχέσεις με τους αναπαριστώμενους.

4. ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΕΙΛΩΝ

Η κατηγοριοποίηση των απειλών πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό από τους ίδιους τους τίτλους και τις περιγραφές των βίντεο, όπως καταχωρούνται στο YouTube. Με αυτό το κριτήριο, στο σύνολο των 28 βίντεο που εξετάσαμε, τα 12 έχουν ως θέμα την παρουσία αλλοδαπών, συνήθως με αναφορά στην επιχείρηση «Ξένιος Ζευς», 7 το παραεμπόριο, 5 τις καταλήψεις κτιρίων, 2 την πορνεία και 2 τα ναρκωτικά. Η πραγματικότητα είναι όμως πιο σύνθετη, καθώς τα περισσότερα βίντεο που αφορούν το παράνομο εμπόριο συνδέουν, λεκτικά ή εικονογραφικά, το ζήτημα αυτό με τη μετανάστευση, ενώ σε δύο βίντεο σχετικά με «επιχείρηση κατά του παραεμπορίου στην ΑΣΟΕΕ», πραγματοποιείται πλήρης εικονογραφική σύνδεση του παραεμπορίου, της μετανάστευσης και των καταλήψεων κτιρίων.

Οι μετανάστες είναι άντρες, κατά κύριο λόγο Αφρικανοί και Ασιάτες και συνήθως νεαρής ηλικίας. Στις περισσότερες περιπτώσεις παρακολουθούμε επιχειρήσεις μαζικών προσαγωγών στο δρόμο, όπου πολυπληθής αστυνομική δύναμη πραγματοποιεί ελέγχους. Ως επί το πλείστον πρόκειται για την απεικόνιση μίας ρουτίνας που περιλαμβάνει περιπολίες, ελέγχους, προσαγωγές. Η έμφαση δίνεται στον επίμονο και επαναλαμβανόμενο έλεγχο της νομιμότητας, στον έλεγχο των αντικειμένων που οι μετανάστες φέρουν και στο γεγονός ότι πρόκειται για επιχειρήσεις που αφορούν ταυτόχρονα μεγάλο αριθμό υπόπτων. Κατά συνέπεια, εντοπίζουμε ως τεκμήρια της απειλής, την *παράνομη παρουσία*, το *παράνομο εμπόριο* αλλά και απλά το ίδιο το *πλήθος*, με άλλα λόγια την ίδια την *παρουσία* των μεταναστών.

Σε άλλο βίντεο, παρακολουθούμε την πραγματοποίηση ελέγχου σε κτίριο κατοικίας μεταναστών. Η έμφαση που δίνεται στην ακαταστασία του χώρου (σε σωρούς άχρηστων αντικειμένων, κακοσυντηρημένους χώρους υγιεινής, σακούλες σκουπιδιών) και στην διεξαγωγή ιατρικών εξετάσεων επί τόπου από προσωπικό του ΚΕΕΛΠΝΟ, παραπέμπουν σε δύο άλλα τεκμήρια απειλής: τη *βρωμιά* και την *ασθένεια*, που στοιχειοθετούν τους μετανάστες, παραφράζοντας τη M. Douglas (2007), ως ανθρώπινη ύλη εκτός τόπου.

Η απειλή που ενσαρκώνουν οι μετανάστες είναι κατά κανόνα παρούσα και στα βίντεο σχετικά με το παράνομο εμπόριο. Η απειλή πάλι από τα παράνομα διακινούμενα αντικείμενα έγκειται στο γεγονός ότι βρίσκονται συνήθως *κρυμμένα* σε τσάντες και σακούλες. Παρόμοια απειλή μέσω απόκρυψης εμφανίζεται και στις περιπτώσεις που ο φακός διεισδύει διερευνητικά σε εντοπισμένους χώρους παράνομης αποθήκευσης, όπου ανακαλύπτει πλήθος κιβωτίων και άλλων αντικειμένων.

Στα βίντεο σχετικά με τα ναρκωτικά και την πορνεία, τα απειλητικά σώματα υπόκεινται σε έλεγχο, συγκέντρωση και προσαγωγή. Η απειλή τεκμαίρεται στην πρώτη περίπτωση από την ακινητοποίηση και τον προσεκτικό σωματικό έλεγχο για την υποψία εύρεσης *παράνομων ουσιών*, ενώ στη δεύτερη από τους ίδιους τους *χώρους εργασίας* (οίκοι ανοχής και νυχτερινά κέντρα) και την *ενδυμασία* των γυναικείων σωμάτων που καλύπτονται πριν προωθηθούν για περαιτέρω εξακρίβωση.

Αντίθετα, στα βίντεο που αφορούν τις καταλήψεις διαπιστώνεται σπανιότερη σωματοποίηση της απειλής. Οι καταληψίες εμφανίζονται σπάνια. Τεκμήρια της παρουσίας τους γίνονται τα είδη των αντικειμένων όπου ο φακός εστιάζει. Δεν πρόκειται μόνο για ενδυνάμει μέσα άσκησης βίας (μπουκάλια, κοντάρια κλπ), αλλά και για αντικείμενα που καταδεικνύουν την πολιτική ταυτότητα των καταληψιών (αφίσες, προκηρύξεις, ακόμα και βιβλία), όπως και για υποδομές και συσκευές που επιτρέπουν την επεξεργασία και τη διακίνηση ιδεών (συνθήματα και γκράφιτι, υπολογιστές, ραδιοπομπός, τυπογραφείο). Σε κάποιο βαθμό, η απειλή έγκειται στη συνολική εικόνα του χώρου, είτε αυτή αφορά απεικονίσεις ακαταστασίας και φθοράς, είτε απλά την ίδια τη μετατροπή της χρήσης του χώρου και τις λογής υποδομές αξιοποίησης και κατοίκησης. Οι καταληψίες είναι τελικά επικίνδυνοι ως *βίαιοι, ακατάστατοι και φθοροποιοί*, αλλά και ως *πολιτικά υποκείμενα* και *επιπλέον* ως κάποιιοι που *οικειοποιούνται* αυτό που δεν τους ανήκει.

5. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΑΝΑΦΟΡΑΣ: ΟΙ ΑΠΕΙΛΟΥΜΕΝΟΙ ΤΟΠΟΙ

Στις εικόνες των βίντεο δεν απεικονίζονται απειλούμενα υποκείμενα. Πρωταρχικά απειλούμενη είναι η ίδια η πόλη, το οικιστικό περιβάλλον του κέντρου της Αθήνας. Η έμφαση που δίνεται σε εικόνες *υποβαθμισμένου* κτιριακού αποθέματος (φθορές στις όψεις, απλωμένα ρούχα σε μπαλκόνια νεοκλασικών κτιρίων κλπ) ή δημόσιου χώρου (βρωμιά, συνωστισμός σε πλατείες και πεζοδρόμια) είναι χαρακτηριστικά ως προς τη γενίκευση του αισθήματος της απειλής, τόσο για την εικόνα, όσο και για τη λειτουργία του κέντρου της πόλης, από ανθρώπους και χρήσεις οι οποίες δεν θα έπρεπε να βρίσκονται εκεί.

Οι χώροι στους οποίους πραγματοποιούνται οι επιχειρήσεις διακρίνονται καταρχάς σε ιδιωτικούς χώρους/κτίρια (όπως κατοικίες μεταναστών, νυχτερινά κέντρα, οίκοι ανοχής, καταστήματα/αποθήκες παραεμπορίου), δημόσια κτίρια (ΑΣΟΕΕ, Πολυτεχνείο, Σιδηροδρομικός Σταθμός, «Βίλα Αμαλία», «Βίλα Κάλλας») και δημόσιους χώρους της πόλης (πλατείες, δρόμοι, γειτονιές/οικιστικές ενότητες). Σε δεύτερο επίπεδο, κατηγοριοποιούνται με βάση τον σαφή ή μη χωρικό εντοπισμό τους, όπως αυτός επιλέγεται σε κάθε βίντεο. Οι επιχειρήσεις μπορεί να λαμβάνουν χώρα α. σε τόπους συγκεκριμένους, οι οποίοι προσδιορίζονται συνήθως από τον τίτλο (π.χ. «Επιχείρηση «Ξένιος Δίας» στην ευρύτερη περιοχή των Πατησίων»), ενώ σε πολλές περιπτώσεις επιβεβαιώνονται με ζουμ σε ταμπέλες οδών και αστυνομικών τμημάτων ή προσόψεις κτιρίων και β. σε κτίρια και δημόσιους χώρους που βρίσκονται *κάπου* στο «κέντρο της Αθήνας» (εν δυνάμει *οπουδήποτε*).

Αυτή η επιλογή δεν είναι ασύνδετη με το είδος της επιχείρησης. Η τακτική του ασαφούς χωρικού εντοπισμού δημιουργεί την εντύπωση ότι η απειλή βρίσκεται διάχυτη και αντίστοιχα οι αστυνομικές δυνάμεις επιχειρούν εξίσου παντού. Οι έλεγχοι για ναρ-

κωτικά, πορνεία και παραεμπόριο, αλλά κυρίως τα βίντεο που αφορούν την επιχείρηση «Ξένιος Δίας», αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Σε αντιπαράβολή, οι εστιασμένες επιχειρήσεις *εκκένωσης* και *καθαριότητας* καλούνται να αποκαταστήσουν την εικόνα της τάξης η οποία απειλείται από *συγκεκριμένα* κτίρια – «εστίες ανομίας» («Βίλα Αμαλία», «Βίλα Κάλλας») ή από χρήσεις που υποβαθμίζουν *συγκεκριμένα* κτίρια-σύμβολα (κτίρια πανεπιστημίων, Αρχαιολογικό Μουσείο). Άλλωστε, οι αστυνομικές επιχειρήσεις σε δημόσια κτίρια συνήθως ακολουθούν ή ακολουθούνται από μία έντονη ρητορική περί *απαξίωσης* της δημόσιας ιδιοκτησίας με αντίκτυπο σε μια ευρύτερη οικιστική ενότητα αλλά και στην εικόνα της ευνομούμενης πόλης.

6. ΜΕΤΡΑ ΑΣΤΥΝΟΜΕΥΣΗΣ / ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΤΑΞΗΣ

Τα αστυνομικά μέτρα τα οποία καλούνται να αποκαταστήσουν το αίσθημα ασφάλειας καλύπτουν ένα αρκετά μεγάλο εύρος αντιμετώπισης των απειλών, από τον συνήθη έλεγχο νομιμοποιητικών εγγράφων, μέχρι τη μεγάλης κλίμακας δεύτερη «αστυνομική επιχείρηση στη Βίλα Αμαλία» (με πλάνα εισόδου της αστυνομίας με πολιορκητικό κριό, συμμετοχή αντιτρομοκρατικής μονάδας κλπ). Κοινό σημείο είναι η αποφυγή δημοσιοποίησης εικόνων χρήσης βίας.

Στον δημόσιο χώρο, η συνήθης πρακτική των επιχειρήσεων περιλαμβάνει μία τυπική σεναριακή διαδοχή: έλεγχος κυκλοφορίας, συγκέντρωση υπόπτων, σωματικός έλεγχος, έλεγχος εγγράφων και τελικά *απομάκρυνση* των απειλητικών σωμάτων. Σε αρκετές περιπτώσεις διενεργείται ταυτόχρονα και ιατρικός έλεγχος από κλιμάκια του ΚΕΕΛΠΝΟ, είτε επί τόπου, είτε σε δεύτερο χρόνο, στα αστυνομικά τμήματα. Σε μία χαρακτηριστική περίπτωση, το συνεργείο καθαριότητας του Δήμου επισφραγίζει την επιτυχία της επιχείρησης της οδού Τοσίτσα, με τρεις αστυνομικούς να περιπολούν στο άδειο οδόστρωμα.

Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και στα κτίρια/κατοικίες μεταναστών και άλλους ιδιωτικούς χώρους. Η περιπολία αντικαθίσταται από μία γενική επισκόπηση των «προβληματικών» χώρων, ενώ η έμφαση δίνεται στην αντιμετώπιση της απειλής για τη δημόσια υγεία, μέσω της *ιατρικοποίησης* της αστυνόμευσης (λήψη ιατρικού ιστορικού, εξετάσεις σε κινητές μονάδες). Στα δημόσια κτίρια, οι λύσεις που δίνονται φαίνονται πιο αποφασιστικές. Στόχος είναι η *εκκένωση* και η επαναφορά ενός πλαισίου νομιμότητας. Η απουσία των φορέων της απειλής στα πλάνα εντείνει την αίσθηση της αποτελεσματικής απομάκρυνσης.

7. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΗ

Η μεγέθυνση, η απόκρυψη, ο υπερτονισμός κλπ της οπτικής αφήγησης, η απουσία ήχου (στην πλειονότητα του υλικού) και κυρίως η οπτική γωνία λήψης και η εκ των υστέρων σύνθεση τοποθετούν το θεατή σε προνομιακή θέση ασφαλούς παρατηρητή. Τα αναπαριστώμενα εξελίσσονται σε κάποιον άλλο χώρο και χρόνο, ερήμην αυτοπτών μαρτύρων. Η σποραδική διέλευση αμέριμων περαστικών σε κάποια βίντεο επιτείνει αυτήν την εντύπωση.

Ο θεατής τοποθετείται κατά κανόνα πίσω ή ανάμεσα στις γραμμές των αστυνομικών δυνάμεων, σε θέση που επιτρέπει αφενός την ταύτιση μαζί τους και αφετέρου την ασφαλή

συμμετοχή στην αστυνομική έρευνα, σε μια επαναλαμβανόμενη διαδοχή έρευνας-ανακάλυψης που ικανοποιεί την περιέργεια και αυξάνει την αίσθηση ότι τα πλάνα αναπαριστούν την πραγματικότητα όπως είναι. Είναι χαρακτηριστικά τα πλάνα όπου ο θεατής παρατηρεί με ελαφρά καθοδική γωνία και από σχετικά κοντινή (κοινωνική) απόσταση, μετανάστες σε δωμάτια κατοικίας ή τα ευρήματα σε κατειλημμένους χώρους.

Η μεγαλύτερη (δημόσια) απόσταση, συνδυασμένη μερικές φορές με έντονα καθοδική γωνία λήψης ή μεταβολή της γωνίας οριζόντια ή κάθετα, χρησιμεύει στην αναπαράσταση ευρύτερων χωρικών κλιμάκων όπου ενδημούν οι απειλές και εξελίσσονται οι αστυνομικές επιχειρήσεις. Από την άλλη, κοντινή απόσταση συνδυασμένη με ανοδική γωνία χρησιμεύει στην επισήμανση του αστυνομικού εξοπλισμού και των κινήσεων που πιστοποιούν την επιτέλεση αλλά και την ισχύ του αστυνομικού έργου.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: Η ΑΣΦΑΛΗΣ ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΕΣ ΤΗΣ

Η επιχειρησιακή στρατηγική της ΕΛΑΣ σχεδιάζεται σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο και η εφαρμογή της αντανάκλα κοινωνικά και χωρικά ιεραρχημένες προτεραιότητες. Παρά την ασυνέχεια και αντιφατικότητα του, ο σχεδιασμός αποβλέπει στο να κεφαλαιοποιήσει υιοθετημένες κατά το παρελθόν κοινωνικές πρακτικές και να προεξοφλήσει επερχόμενες – επιθυμητές από την κεντρική πολιτική εξουσία – αλλαγές. Η διαχρονική συναίρεσή τους οδηγεί στην περιχαράκωση και οριοθέτηση του ευρύτερου κέντρου της Αθήνας ως μιας χωρικής ενότητας, στην οποία απαιτούνται επείγουσες παρεμβάσεις, με στόχο την αποκατάσταση της «χαμένης» λειτουργικότητάς της.

Η αναγνώριση των απειλών και τα μέτρα αντιμετώπισής τους προσδιορίζουν και τα επιθυμητά χαρακτηριστικά της ασφαλούς πόλης. Η καταγραφή στοιχείων, οι επαναλαμβανόμενοι έλεγχοι νομιμοποιητικών εγγράφων, οι περιπολίες, η ελεγχόμενη -ή περιστασιακά απαγορευόμενη- κυκλοφορία οχημάτων στοχεύουν στην επανάκτηση της διαταραγμένης ευταξίας/ευκρίνειας, δηλαδή την κατά το δυνατόν ακριβή χαρτογράφηση όσων κινούνται και ενεργούν στις ελεγχόμενες περιοχές. Αντιστοίχως, ο εντοπισμός των εστιών βρωμιάς, η εξουδετέρωση της υγειονομικής βόμβας που κυοφορούν η πορνεία και η διακίνηση ναρκωτικών με τις επιτόπιες ιατρικές εξετάσεις, αναδεικνύει την καθαριότητα/αποστείρωση ως ένα βασικό ζητούμενο χαρακτηριστικό. Η αντιμετώπιση μιας άλλης κατηγορίας απειλών, που περιλαμβάνει από την απλή συνάθροιση μεταναστών έως τις καταλήψεις ιδιωτικών και δημόσιων κτιρίων, δηλαδή ετερόκλητων δυνητικών εστιών παραβατικότητας, επιδιώκει την κοινωνική στεγανοποίηση/απονεύρωση. Η χωροκατακτητική ανάπτυξη των αστυνομικών δυνάμεων, η επίδειξη υλικοτεχνικής αρτιότητας (οπλισμός, μηχανοκίνητα παντός τύπου, εκπαιδευμένα σκυλιά κλπ) και ο κλοιός που δημιουργούν, προβάλλουν ως το μόνο αποτελεσματικό μέσο (αλλά και αναγκαίο χαρακτηριστικό της ασφαλούς πόλης) την επιβλητικότητα/αρρενωπότητα.

Οι οπτικές αναπαραστάσεις των επιχειρησιακών πρακτικών της ΕΛΑΣ συγκροτούν έναν αυτόνομο επικοινωνιακό μηχανισμό, του οποίου δυνάμει δέκτης είναι το σύνολο των πολιτών. Οι αναπαραστάσεις αυτές επιδέχονται διαφορετικών προσλήψεων από κατηγορίες αποδεκτών, που συναρτώνται με την κοινωνική θέση τους, τις υποκειμενικές αντιλήψεις τους, το βαθμό χρηστικότητας και τη γωνία θέασης από πλευράς τους του κέντρου

της Αθήνας, ως χωρικής ενότητας στην οποία αναπτύσσονται ποικίλες κοινωνικές και επαγγελματικές δραστηριότητες.

Υπό την έννοια αυτή, η πρόσληψη του μηνύματος «εξειδικεύει» και τους επιδιωκόμενους στόχους. Ενδεικτικά, για τους κατοίκους του ευρύτερου κέντρου της Αθήνας στο διαχεόμενο μήνυμα προτάσσεται αυτή καθαυτή η συνθήκη της ασφάλειας. Αντιστοίχως, για τους καταστηματαρχες και λοιπούς επιχειρηματίες επιδιώκεται να εκληφθεί ότι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις ανάκαμψης της εμπορικής κίνησης. Για τους περιστασιακούς επισκέπτες επιδιώκεται να εντυπωθεί η εικόνα της «φιλόξενης» και ήσυχης πόλης, πρόσφορης δραστηριότητες κατανάλωσης και αναψυχής. Η απειλή αντιστρέφεται όταν αποδέκτες γίνονται οι δυνητικοί παραβάτες, καθώς η επίδειξη παντελοπτείας και πυγμής στοχεύει στην αποθάρρυνσή τους.

Δεδομένου όμως ότι οι σημασιολογικές φορτίσεις από πλευράς αποδεκτών δεν είναι δυνατό να προδιαγραφούν γραμμικά και στατικά, αλλά χαρακτηρίζονται από πολυμορφία και δυναμική μεταλλαγή, παραμένει μετέωρο το ερώτημα τι (θα) είναι η Αθήνα, τόσο στην εύθραυστη και ρευστή τωρινή συγκυρία, όσο και στο άμεσο μέλλον.

9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αράπογλου Β., 2013. Κρίση στο κέντρο της Αθήνας: προνοιακές πολιτικές στη νεοφιλελεύθερη εποχή, Στο: Θ. Μαλούτας, Γ. Κανδύλης, Μ. Πέτρου, Ν. Σουλιώτης (επιμ.), *Το Κέντρο της Αθήνας ως Πολιτικό Διακόβευμα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σ. 283-303.
- Καλαντζοπούλου Μ., Κουτρολίκου Π., Πολυχρονιάδη Κ., 2011. «Ο κυρίαρχος λόγος για το κέντρο της Αθήνας», Εισήγηση στην εκδήλωση *Ποια Κρίση στο Κέντρο της Αθήνας;*, ΕΜΠ, 16/5/2011. Διαθέσιμο στο: <http://encounterathens.files.wordpress.com/2011/05/encounter-logos-15052011.pdf>. [Προσπέλαση: 11/9/2011].
- Κανδύλης Γ., 2013. Ο χώρος και ο χρόνος της απόρριψης των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας, Στο Θωμάς Μαλούτας κ.ά (επιμ.), ό.π., σ. 257-279.
- Bell P., 2001. Content analysis of visual images, In: T. Van Leeuwen, C. Jewitt (eds) ό.π., σ. 10-34.
- Douglas M., 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Kress G.R., Van Leeuwen T., 1996. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*, Routledge, New York.
- McDonald M., 2008. "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations*, 14(4), σ. 563–587.
- Scollon R., Wong Scollon S., 2003. *Discourses in Place: Language in the material world*, Routledge, London, New York.
- Stemler S., 2001. "An overview of content analysis", *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 7(17). Available from: <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=7&n=17>, [Accessed 31 August 2013].
- Van Leeuwen T., 2001. Semiotics and iconography, In: T. Van Leeuwen, C. Jewitt (eds) *The Handbook of Visual Semiotics*, Sage, London, New Delhi, σ. 92-118.
- Wæver O., 1995. Securitization and desecuritization, In: R.D. Lipschutz (ed.) *On Security*, Columbia University Press, σ. 46–86.